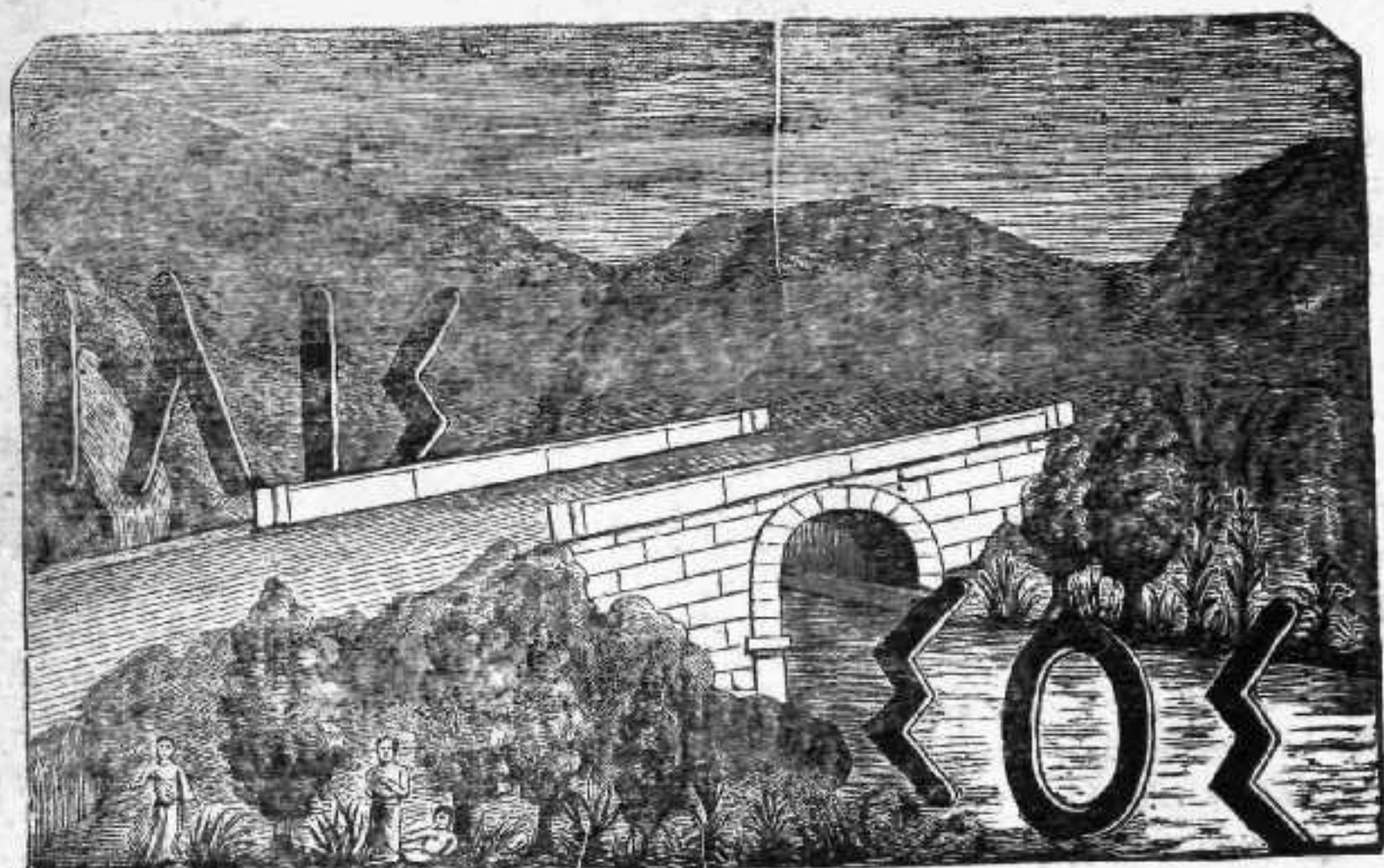

ΕΥΓΕΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ.

Ἐκδιδόμενον δις τοῦ μηνός.

Ἐν ΑΘΗΝΑΙΣ, 15 Ἰουνίου 1870. | ΕΤΟΣ Γ'. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ Γ'.

ΦΡΑΓΓΙΣΚΟΣ ΣΚΟΥΦΟΣ.

ΕΝ ΒΛΕΜΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΖ' ΑΙΩΝΟΣ.

(Υπόμνημα ἀναγνωσθὲν ἐν τῷ Φιλο-
λογικῷ Συλλόγῳ «Παρνασσῷ»).

ἡ Τέχνη Ῥητορικῆς, Φραγγίσκου ἱερέως τοῦ
Σκουφοῦ, Κρητὸς τοῦ ἐκ Κυδωνίας, φιλοσο-
φίας καὶ ἱεραῆς Θεολογίας διδασκάλου, τῇ
Μητρὶ καὶ Παρθένῳ γονυπετῶς ἀφιερωθείσα.
Ἐνετίηται ἀρχαί. — ο Τοιοῦτος εἶναι ὁ τίτλος
βιβλίου, ὃπερ μοι ἐπρομήθευσεν ὁ Κ. Κωνσταν-
τῖνος Σάθας. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶνε διάνοια ὡς
ἴρις ἀναλάμψασα εἰς τὸν νεφελώδη Ἑλληνικὸν
οὐρανὸν τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας ὀλιβεραῆς ἐποχῆς
τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Διὰ τῶν δακρύων των οἱ
Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸν σπόρον τῆς
μελλούσης ν' ἀναβλάσκησιν Ἑλευθερίας ἐπότισαν
καὶ τὰ δεινὰ αὐτῶν παθήματα καθ' ὅλην τοῦ

βίου τὴν διάρκειαν διηγοῦντο ὄνειροπολοῦντες
πατρίδα Ἑλευθέραν καὶ τὴν δουλείαν ζωγρα-
φοῦντες διὰ τῶν ἀργυροχρύσων χρωμάτων τῶν
ὀνείρων αὐτῶν. Ἦσαν ἄνδρες μεγαλόνοες ἐκεῖ-
νοι, ἀλλ' ἄλλο διὰ τὰς εὐρείας αὐτῶν πτέρυγας
τοῖς ἀπέλειπεν ἦσαν πατριῶται θερμοὶ, ἀλλ' ὁ
πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως αὐτῶν ἦτο ἔρως Πυγμα-
λίωνος ἦσαν μουσόφιλοι, τέλος, ὡς κειμήλιον
τὰς παραδόσεις τῶν προπατόρων περισώζοντες,
ἀλλ' ἔθαπτον αὐτὰς προφυλάσσοντες ἀπὸ ξένης
ἄρπαγος ἐπιδρομῆς. Ἐγωνίσθησαν μέγαν ἁ-
γῶνα οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, οὐδ' ὑπὸ φιλοδοξίας
ώθούμενοι, διότι τίς τότε ἀπὸ καρδίας ἤρώτα
ἂν ὑπάρχη Ἕλλην ἀληθὲς ἀπόγονος τῶν ἡμι-
θέων Ἑλλήνων, καὶ ἂν ὑπάρχη, ποῦ ὑπάρχει·
οὐδ' ὑπὸ συμφέροντος, διότι ἡ ἐλπίς μόνη
ἦν εἶχον, ὅτι θὰ ἀνατείλῃ ἡμέρα, καθ' ἣν πᾶν
τὸ μετὰ κόπου ἀνιδρυθὲν ἱδρυμα αὐτῶν θὰ κρη-
μύσῃ, πᾶσαν οὐσίαν αὐτῶν θὰ θυσιάσωσιν,
ἵνα τῆς ποθουμένης ἐλευθερίας τύχῃσιν, ἡ ἐλ-
πίς αὕτη καὶ μόνη τὴν αὐταπάτησιν ἐνέπνεε

συνάμα ὅμως καὶ τὴν μεγίστην τῶν ἀμειβῶν ὑπέσχετο· πῶς ἠδύναντο λοιπὸν ἔχοντες ἡμέραν καὶ νύκτα ταύτην πρὸ ὀφθαλμῶν, ν' ἀποβλέπωσιν εἰς ἄλλην εὐτελεστέραν καὶ ἐφ' ἡμέρον ἀμειβήν; Ἡ δόξα δι' ἐκείνους, ἐνόσῳ ὁ μόνος ἱερός των πόθης δὲν ἐπληροῦτο, ἦν χρῆμα κενόν, ὀπτασία φρούδη· ἡ δάφνη ἡ τὰς ἐνδόξους στέφουσα κεφαλὰς, γνωρίζω, δὲν βασιτάνει εἰς δούλην γῆν ὅπου πνιγνὸς πνέει λυψ, τὸ δὲ συμφύρον ἐκμηδενίζεται εἰς ψυχὴν ἐν ἧ μόναι μεγάλαι ιδέαι καὶ εὐγενεῖς κυοφοροῦνται.

Περιπλανώμενοι οἱ ἀτυχεῖς ἐκεῖνοι μάρτυρες τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, γυμνοὶ τῆς περιλαμβοῦς ἀλουργίδος, ἥτις περιβάλλουσα τοὺς Ἕλληνας ἄλλοτε ἐθάμβου τὰ ὄνματα τῶν προσβλεπόντων αὐτοὺς, γυμνοὶ πάσης γλαυύδος, καὶ μόνον τὸ μελανὸν τοῦ μοναχοῦ ῥάσον οἱ πλείστοι πορποῦντες πρὸς τὰ περὶ αὐτοὺς ψύχη, ἐβάδιζον, ἐβάδιζον μακρὰν τῆς πεφιλημένης αὐτῶν πατρίδος, διότι ἡ χαρὰ τοῦ νὰ ἐπανίδωσι ταύτην ἦτο ἐλαχίστη παραβαλλομένη πρὸς τὸ ἄλγος, ὅπερ βαθέως θὰ ἡσθάνοντο βλέποντες κατὰ τὴν ἐπάνοδόν των δούλην εἰσέτι τὴν δύστηνον πατρίδα. Ὁ θάνατος βαρὺς ἐπ' ἤρχετο αὐτοῖς εἰς ξένην γῆν καὶ τὸ ξένον χῶμα βαρύτερον τοῦ τῆς πατρίδος ἐπίεζε τὸ στῆθος αὐτῶν· εἰς τοὺς πλείστους οὕτω βαρυθύμως ἐκπνέοντες ὑπὸ ξένον οὐρανὸν καταλλήλως θὰ ἐξεφωνεῖτο ὡς ἐπιτάφιον τὸ τοῦ Ἰάννου Λασκάρεως ἐκεῖνο, ὑπὸ τοῦ ἰδίου ποιηθὲν καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμαρέου του χαραχθέν·

Λάσκαρις ἀλλοδαπῇ γαίῃ ἐπικάτθετο, γαίην

οὕτε λείην ξείνην, ὣ ξένη, μεμφόμενος·

εὗρετο μελιχίην· ἀλλ' ἄχθεται, εἴπερ Ἀχαιοῖς

οὐδ' εἴτι χοῦν χεύει πατρίς ἐλευθέριον (1).

Ἄν ποῦ ἐτύγχανον καλῆς καὶ φιλοξένου ὑποδοχῆς, τοῦτο ἐγένετο διότι οἱ φιλοξενούντες αὐτοὺς ἀπέβλεπον εἰς τοὺς ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τῶν γνώσεων, ἃς αὐτοὶ ἐκ τῶν προγόνων παρέλαβον, ἵνα εἰς τοὺς ἀπογόνους μεταδώκωσιν· ἀλλ' οὐδεὶς συνέπασχεν αὐτοῖς ἀπὸ καρδίας, οὐδεὶς ἀπὸ τῶν σπλάγχχνων του ἀνταπῆντα εἰς τοὺς εὐρεῖς ἐκείνων πόθους, οἵτινες ὡς ἀετοὶ πληγωθέντες ἔκειντο χαμαὶ μὴ δυνάμενοι νὰ φθῶσιν εἰς ὕψος, ἀλλ' ἀτενίζοντες τὸν ἥλιον αὐτὸν χωρὶς νὰ θαμβωθῶσι τὰ ὄνματα. Τὰ ἱερώτερα τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν χί-

μαιραι ἐθεωροῦντο, ἢ δι' ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων ἐντέχνως ἢ δολίως θωπευόμενα ἐχρησίμευον ὡς μέσον πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων παπικοῦ φανατισμοῦ. Οὕτως ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ἔλεγε περὶ τὰ μέσα τοῦ 12' αἰῶνος:

«Λόγιαισε πῶς εὐρισκόμεθα ἡμεῖς οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Ὀρθόδοξοι ὡσάν νὰ ἤμυσθα ἀνάμεσα εἰς δύο μεγάλαις συννεφιαῖς, καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς μεσημβρίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς νὰ ἦνε ἓνα μέγαλον σύγνεφον, μαῦρον καὶ σκοτεινόν, ὡσάν τὸ ψηλαφητὸν σκότος ἐκεῖνο τῆς Αἰγύπτου, ἡ παντελὴς ἀσέβεια τοῦ Μωάμεθ, ὅπου ἐπερίλαβε καὶ ἐσκέπασε σχεδὸν τὰ τρία μερτικὰ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐξόφωσε τελείως μὲ τὴν ἐσχάτην ἀσέβειαν. Ἀπὸ δὲ τὸ μέρος τῆς Δύσεως νὰ ἦνε ἄλλο μέγαλον σύγνεφον, νὰ φθάνη ἕως αὐτῶν τὸν αἰθέρα εἰς τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος, νὰ σκεπάζῃ ὅλην τὴν δύσιν καὶ τὸ ἡμῖς τοῦ βορείου κλίματος, σκοτεινὸν καὶ αὐτὸ καὶ ζοφωδὲς, ἔχον μέντοι καὶ ὀλίγην διαύγειαν πάνυ ὀμιχλώδη, πολὺ τὸ πλάνον ἐμφερομένην. Αὕτη ἐστὶν ἡ τῶν Λατίνων δοκοῦσα καὶ ὀνομαζομένη χριστιανωσύνη Αὗται [αἱ συννεφιαῖς] ἐκατεσκέπασαν καὶ ἐξόφωσαν σχεδὸν ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ μάλιστα τὸ κυριώτερον, καὶ δὲν ἀπέμεινε μέρος φωτεινόν, εἰμὴ ὀλίγον τίποτε ἀνάμεσα εἰς τὰς δύο συγνεφίας νὰ ἦνε ὀλίγον ξάστερον, καὶ νὰ λάμπῃ ὁ ἥλιος, καὶ αὐτὸς ὅχι καθαρὸς, ἀλλὰ νὰ ἦνε ἐξ ἡμισείας λαμπόμενος καὶ θερμόψυχος.»

Φοβερά εἰκὼν, ὡς γέλως ἀπελπισίας!

Ὑπὸ τοιοῦτον ἀπαίσιον φῶς οὐρανοῦ, ἐμποιῶν φρίκην, ἔζη ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος, εἰς καὶ οὗτος τῶν μαρτυρικῶς βιωσάντων Ἑλλήνων. Εἰδήσεων περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνδρὸς στερούμεθα· ἐκ τῆς πολυτίμου *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας* τοῦ Κ. Κωνσταντίνου Σάθα μανθάνομεν μόνον, ὅτι ἐν Κύδωνι τῆς Κρήτης γεννηθεὶς ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἰταλίᾳ, ἐχρημάτισε δὲ, τῷ 1669, καθηγητὴς τοῦ ἐν Βενετίας Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Ἐκ τοῦ περισωθέντος λοιπὸν βιβλίου του θὰ προσπαθήσω ν' ἀναστήσω τὸν ἄνδρα, ὡς ἐκ τμήματος ἀρχαίου μνημείου ὀδηγούμενοι ἀναπλάττομεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον· καὶ ἀληθῶς, τμήματα καλλιτεχνημάτων εἶναι τὰ ἐν τῇ Ῥητορικῇ του εἰς τὸ τέλος ἐκάστου κανόνος ὑπάρχοντα παραδείγματα ἐκτενῆ πολλάκις, πρὸς διασάφησιν καὶ εὐκολωτέραν κατάληψιν τοῦ κανόνος, κατ' ἐμὲ ὅμως ὑψηλὰ πολλάκις ὄντα

(1) Νεοελληνικὴ Φιλολογία Κ. Ν. Σάθα, σελ. 446.

τοσοῦτον καὶ τι ἀόριστον μεγαλονοίας περιέχοντα, ὥστε μᾶλλον ἔνεκα αὐτῶν εἶνε ἀναγκαῖος ὁ κανὼν, ὥσπερ ὁδηγὸς οὗτος φέρων ἡμᾶς ἐνώπιον θαυμασίου οἰκοδομήματος, ἐνώπιον τοῦ Παρθενῶνος, διδάσκων δ' ἡμῖν ποῦ συνίσταται ἡ καταπληκτικὴ ἐκείνη ὠραιότης, ἥτις εὐρύνουσα τὰ ὅρια τῆς ψυχῆς ἀνεπτέρωσε τὸν λογισμὸν ἡμῶν· οὕτω καὶ οἱ κανόνες τῆς Ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου ἀναλύουσι τὰ καθέκαστα τῶν συστατικῶν τοῦ ἐν συνόλῳ ὠραίου καὶ μεγαλοπρεποῦς.

Ἄλλ' ἐν πρώτοις, πρὶν ἢ καταδειξώμεν τὰς χάριτας τοῦ λόγου τοῦ ἱερέως Σκούφου, ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ αἰῶνος καθ' ὃν ἔγραφε καὶ ἱστορικῶς ἐν συντόμῳ ἐξετάζοντες αὐτὸν θολὸν ὄντα, λαμπρότερον καὶ εὐκρινέστερον θέλωμεν ἶδει ἐκ τοῦ λόγου τὸν ἄνδρα, εἰσδύοντες καὶ μέχρι τῶν μυχαιτάτων βυθῶν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.

Γνωρίζομεν καλῶς ὅτι ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας, καθ' ἣν οἱ Τούρκοι ἐπάτησαν τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη, οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἔπαυσαν ἀποπειρώμενοι τὴν ἀποτίναξιν τοῦ βαρύνοντος αὐτοὺς ζυγοῦ, μέχρις ὅτου ὡς ὁ Ἀνταῖος δυνάμεις φοβεράς λαβόντες ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων πτώσεων, ἠγέρθησαν δεινοὶ καὶ συναρπυζόμενοι καὶ κλίνοντες τὸ γόνυ οὐχὶ πρὸ τοῦ δημίου αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸ τοῦ Σταυροῦ, ἐζώσθησαν τὴν ῥομφαίαν· ποτίσαντες δὲ τὸ ὕστατον τὴν γῆν τῶν διὰ ποταμῶν αἱμάτων, εἶδον ἀναβλαστήσασαν παρὰ τὴν δάφνην τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Σαλαμίως νέαν δάφνην θαλερωτέραν, δι' ἧς οἱ ἀγῶνές τῶν ἐπὶ τέλους ἐστέφθησαν. Σπαραξικάρδιοι εἶναι αἱ ἀλλεπάλληλοι σκηναὶ τοῦ αἵματος δράματος τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ἀπελπιστικά καὶ μέχρις ἀθυμίας εἶναι αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας ἡμῶν, ἐν αἷς ἀνὰ πᾶσαν περίοδον ἀπαντᾷ τις ἀπόπειρα πρὸς ἀπελευθέρωσιν οἰκτρῶς ἀπατυγχάνουσαν τοσοῦτον, ὥστε ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἀνακράξης ἐμφορόντητος, δυσπιστῶν πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν αὐτὴν, ἧς τὴν ζωογόνον αὔραν ἀπλήστως ἀναπνέεις: Τετέλεσται! Εἶναι ἡ ὑστάτη ἀπόπειρα αὕτη· ἀπωλέσθη πλέον διὰ παντὸς τὸ ὄνομα Ἑλλάς. » Καὶ ὁμως ἡ ἀποτυχία αὕτη εἶνε ἐλαττήριον διὰ νέαν προετοιμασίαν καὶ μετὰ θαυμασμοῦ βλέπει τις ἄλλην μετ' οὐ πολὺ διοργανιζομένην ἀπόπειραν, πλειότερας τῆς πρώτης παρέχουσαν ἐλπίδας, ἀλλὰ φρικωδεστέραν καὶ τὴν λύσιν αὐτῆς ἔχουσαν.

Ἀληθῶς τότε τις θαυμάζει τὸ μέγα τοῦ μαθήματος τῆς Ἐλευθερίας ὅπερ ἡ Ἑλλάς ἐδιδάχθη, διότι βλέπει ὅτι πολλὰ πικρὰ μαθήματα ἔλαβεν, ἕως οὗ κατορθώσῃ τελειοποιηθεῖσα αὕτη, καὶ εἰς ἄλλους νὰ τὸ διδάξῃ· ὥς ἐλπίζομεν ὅτι δὲν τὸ λησμονεῖ, οὐδὲ ἀκράτως καὶ ἀκαίρως τὸ ἐφαρμόζει.

Ὁ 12' αἰὼν, καθ' ὃν καὶ ὁ ἡμέτερος Φραγκίσκος Σκούφος ἠκμαζε, παρέχει ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι πολλὰ τοιούτων ἐλπίδων διαφυσθαισῶν δείγματα, ἂν δύναται τις νὰ καλέσῃ ταῦτα δείγματα καὶ οὐχὶ μᾶλλον, δράματα. Οἱ δυστυχεῖς Κύπριοι ἀφ' ἐνός, ἐπὶ 87 ἔτη, ἐπὶ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν αἰῶνα τοῦτον δεινῶς ἐνεπαίχθησαν ὑπὸ τοῦ Σαβοῦκοῦ οἴκου, ὅστις κληρονομήσας ἀπὸ τῆς ἐκδιωχθείσης ἐκείθεν καὶ μετ' αὐτοῦ συνδεθείσης διὰ γάμου Καρλόττας Λαυζινιαν τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου, Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀντιοχείας, ὑπέσχετο νὰ παράσχῃ τοῖς Κυπρίοις βοήθειαν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν κατακτητῶν Τούρκων καὶ ἐξήγειρε πολλάκις αὐτοὺς πειθομένους εἰς ψευδεῖς ὑποσχέσεις· εἴτα κατελιμπάνοντο οἱ δύστηνοὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης βοήθειας καὶ ἐπιπτον ὄψμα τῆς τιμωρούσης αὐτοὺς ὀθωμανικῆς δυναστείας. Καὶ πάλιν οἱ δοῦκες τῆς Σαβοῦας ὑπεκίνησαν αὐτοὺς, καὶ πάλιν οὗτοι ἐπέθοντο, ἐξηγείροντο, ἐπολεμοῦντο, ἐνικῶντο, διεσπείροντο εἰς τὰ ὄρη· εἰς μάτην δ' ἐπανειλημμένως ἐζητοῦντο παρὰ τῶν αἰτίων τῆς ἀπωλείας τῶν χεῖρα ἀρωγόν. Ἐτράφησαν διὰ τῆς ἀπραγματοποιήτου ταύτης ἐλπίδος οἱ μάρτυρες τοῦ ἱεροῦ ἐν αὐτοῖς πυρὸς τῆς φιλοπατρίας Κλαύδιος ὁ Κέγγης, Βίκτωρ ὁ Ζεμπετὸς, Θεόκλητος ὁ Ἱερομόναχος, Νικηφόρος ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἄλλοι τῆς πλάνης θέντες καὶ ταφέντες ὑπὸ τὸ ἀμμώδες νέφος τῆς δουλείας, οἷα τὰ τῶν ἐρήμων τῆς Ἀφρικῆς.

Ἐνῶ τοιαῦτα ἔπασχον οἱ Κύπριοι ἐξαπατῶμενοι, στόλος τοῦ μεγάλου Δουκὸς τῆς Τοσκάνης ἐπὶ δωδεκάδα ἐτῶν διέπλεε τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας λεηλατῶν νήσους, ἀποπειρώμενος τὴν κατάληψιν ἄλλων μερῶν, παραπειθὼν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν δολίων σκοπῶν τοῦ τοῦς Ἑλλήνας εἰς ἐξέγερσιν, ἐκμεταλλεύων τὸν ἱερὸν ὀργασμὸν αὐτῶν καὶ αἷτιος γενόμενος τῆς ἀδίκου ὑπὸ τῶν Τούρκων σφαγῆς ποιμνίων ὅλων Ἑλλήνων, πρὸ πάντων ἐν Ἠπειρῷ καὶ ἐν Μάνῃ.

Ἄλλ' ἡ πικροτέρα τῶν διαβουκολήσεων τοῦ παλιπλάγκτου Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἦν ἡ συγχρόνως πρὸς τὰς ἄνω γενομένη ὑπὸ τοῦ διαβοή-

του Καρόλου Γονζαλζίου δουκὸς τοῦ Νεβέρ, τοῦ ἀξιούντος ἔχειν κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων. Οὗτος ἀνακοινώσας τολμηρότατα σχέδια, εἰς τοὺς ὡς ἐν ναυαγίῳ εὐρισκομένους Ἕλληνας καὶ δράττοντος πρὸς σωτηρίαν πᾶν τὸ προστυχόν, ἐξήναψε τὸν ἐν τῇ ψυχῇ των σπινθῆρα τοῦ πατριωτισμοῦ, ὑπεκίνησε πρώτους τοὺς Μανιάτας, μετὰ τῶν ὁποίων διασημότεροι ἦσαν δύο λαιτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου, ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος καὶ Χρύσανθος ὁ Λάσκαρις, μετέβη, τῷ 1612, παρὰ τῷ Πάπᾳ, παρὰ τῷ Δουκὶ τῆς Τοσκάνης καὶ τῷ Αὐτοκράτορι τῆς Αὐστρίας δρέπων ἐλπίδας κενὰς, καὶ λόγους ψευδεῖς ὡς μόνον παρ' αὐτῶν βοηθήματα λαμβάνων, ἐκίνησε πάντα λίθον, ἐπιστεύθη, ἠπατήθη, ἐνεπαίχθη, ἐθαυμάσθη, τέλος ἦλθεν εἰς Γαλλίαν ὅπου μεγάλα εὐρὴν προσκόμματα ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ, οὐχὶ ὅμως νὰ παύσῃ καὶ τὰς ἐνεργείας του, διότι ἀπέστειλεν εἰς Ἑλλάδα τὸν Σατωρενώλ καὶ ἄλλους συνεννοηθέντας μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἡπείρου, τῆς Σερβίας, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας, οἵτινες πάντες ὑπεσχέθησαν σύμπραξιν. Ἡ συνωμοσία οὕτω διεδόθη καὶ προσεπαθεῖτο ἡ διοργάνωσις τῆς ἐπαναστάσεως· τὰ πάντα ἔβαινον καλῶς, ἐπέσθησαν νὰ βοηθήσωσιν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας καὶ ὁ Πάπας, ἰδρύνθη ὑπὸ τὸν Νεβέρ ἡ Χριστιανικὴ λεγομένη στρατιὰ, ἥς τὸ σύνθημα ἦν: πόλεμος κατὰ τῶν ἀπίστων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἀμοιβὴ τασούτων ἐπανειλημμένων καὶ σφοδρῶν συγκινήσεων διὰ τοὺς κακοτύχους Ἕλληνας, οἵτινες μετὰ περιπαθείας καὶ ἀπὸ βάθους ψυχῆς ἀναστενάζοντες ἀπεκάλουν τὸν Νεβέρ Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον βασιλέα των πολυχρονεμένων, καὶ ὡς Μεσσίαν ἀνέμενον αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀπολύτρωσιν των, καὶ ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καθίσταντο δεισιδαίμονες πιστεύοντες εἰς οἰωνοὺς προμηνύοντας τὴν προσεχῆ ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος; Πέντε μόλις πλοῖα κατῴρθησε νὰ ἐξοπλίσῃ ὁ δούξ τοῦ Νεβέρ· καὶ ταῦτα, ὅτε ἦσαν ἔτοιμα πρὸς ἀπόπλουν διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐγένοντο παρανάλωμα πυρκαϊᾶς τεθείσης ἀοράτως ὡς ὑπὸ χειρὸς δαίμονος κακοῦ. Ἡ ἐσχάτη δὲ τῶν ἀποτυχιῶν ἦν ἡ ἄρνησις ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τοῦ Πάπα, ὅστις ἐπροστάτευε κατ' ἀρχὰς τὰ διαθήματα τοῦ Νεβέρ, σκοπὸν ὅμως ἔχων τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ σχισματικοῦ ποιμνίου εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ τοῦτο, ἐνῶ

πάντοτε μετὰ τῶν πρωτίστων ὄρων, οὓς οἱ Ἕλληνες συνθηκολογοῦντες ἐπρότεινον εἰς τοὺς οὕτω διαβουκολοῦντας τὰς ἐλπίδας αὐτῶν, ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων των, ἦν ἡ ἀνίδρυσις σχολῶν Ἑλληνικῶν πρὸς ἐν Χριστῷ ἀνατροφὴν καὶ ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων αὐτῶν.

Συγχρόνως μετὰ τοῦ σφοδροῦ κλονισμοῦ τοῦτου καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἐπιπτε, τῷ 1611, μάρτυς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐν Ἡπείρῳ ὁ ἀείμνηστος Διονύσιος Ἀρχιερεὺς Τρίκκης, καὶ ἐμαρτύρει εἰς Χριστὸν ὁ Σερραφεῖμ. Ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἦσαν οἱ διατρέφοντες πάντοτε τὸ ἱερὸν πῦρ τοῦ ὁργανοῦ πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ, οἱ τὰς πρώτας καταβάλλοντες προσπάθειας, καὶ οἱ πρῶτοι πίπτοντες θῦμα. Ταῦτοχρόνως ἐπανεστάτουν οἱ Ἀλβανοὶ ἐν Πελοποννήσῳ, συνεπαίαντο πάλιν τῆς ἐπὶ σκοπῷ ἰδιοτελείας ὑπὸ τοῦ Ἑνετοῦ στολάρχου Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Γρυμάνη γενομένης πολιρκείας τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ναυπλίου· δεκατέσσαρα δ' ἔτη μετὰ ταῦτα ἄλλη τῶν Μανιατῶν μνημονεύεται ἐπανάστασις. Οὗτοι ἐλεηλάτησαν τὰς Καλάμας καὶ μετ' οὐ πολὺ ἤλωσαν ἐντελῶς αὐτὰς τῇ βοηθείᾳ τοῦ Φραγγίσκου Μοροζίνι συμπαραλαβόντος τὸν εἰς Σίφνον μονάζοντα Ἰωαννίκιον Β'. τὸν τρεῖς ἀναθάντα ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου. Καὶ πάλιν ὅμως ἀπεπνίγη πᾶσα πνοή, καταβλήθεισης καὶ ταύτης τῆς ἐπαναστάσεως τῷ 1660 περίπου, εἴτε διὰ τὸν ἥμισυ ἀκραφνὴν χαρακτῆρα τῶν Μανιατῶν, εἴτε δι' ἀδράνειαν τῶν Ἑνετῶν (1).

Ἐνῶ τοιαῦτα ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διεδραματίζοντο, ἐνῶ μέγας ὄντως ὁργασμὸς ἐπαναστατικὸς ἐπέφερεν εἶδος μαρasmus, ὡς πᾶς πόθος ἀπραγματοποιήτας, ἐνῶ εἰς Κύπρον καὶ τὰς

(1) Τὴν σύντομον ταύτην σκιαγραφίαν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν κλονισμῶν κατὰ τὸν 12' αἰῶνα ἤρρανισθημεν ἐκ τῆς ἐκτενοῦς πραγματείας τοῦ Κυρίου Κ. Σάθα (Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869). Χαίρομεν δὲ πολὺ ὅτι ἡ παρούσα διατριβὴ εἶνε ἡ πρώτη ὁμολογουμένη ἐξαχθεῖσα ἐκ τοῦ ἀκενώτου πλοῦτου ἱστορικῶν πληροφοριῶν, ὥς ὁ Κύριος Σάθας ἐν τοῖς σοφοῖς συγγράμμασί του ἀπεθσαύρισε. Εἴθε καὶ ἄλλοι οὕτω νὰ χρησιμοποιοῦσι τὰς συμπύκνους ἐκείνας σελίδας, ὁλοκλήρους καὶ ἐν διαφετούσας πραγματείας ἐξ ἐκάστης αὐτῶν ἀρυόμενοι καὶ διαπλάττοντες. Τοῦτο ἔσεται διὰ τὸν Κ. Σάθαν ἡ μεγίστη ἀμοιβὴ τῶν πόνων του, γενομένων ἐλαττήριον πρὸς ἄλλας ἄλλων μελέτας καὶ καρποφορῶντων οὕτως ἀφθόνως.

ἄλλας νήσους, εἰς Μάνην, εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Ἑπειρον, εἰς τὴν Ἀλβανίαν, εἰς τὴν Δαλματίαν, εἰς τὴν Κροατίαν, εἰς πᾶσαν τέλος γωνίαν γῆς, ἐν ᾗ σπινθήρ πατριωτισμοῦ διέφλεγε στήθη εὐρέα, ἐκατόμβαι πατριωτῶν ἐθουσιάζοντο εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἐλευθερίας, οἱ δ' ἐπιζῶντες δυστυχεῖς Ἕλληνες ἐστερημένοι ἐθνικότητος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων εὐρισκόμενοι ἐχρησίμευσον ὄργανον ἐκείνων πρὸς καταδίωξιν τούτων, ὡς τροφή δὲ διὰ τὰς ἀπλήστους ὀρέξεις ἀμφοτέρων, — ἐνῶ τοιαύτη πανταχοῦ ἐπεκράτει ἀθεοβιότης ὑπάρξεως, ἐνῶ πᾶς Ἕλληνα τὸν ἱερὸν ἀτενίζων σκοπὸν τοῦ ἐβλεπεν αὐτὸν οὐχὶ πολὺ ἀπέχοντα, ὡς παιδίον τὸν ὀρίζοντα συνταυτίζοντα μετὰ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, εἰς ὃν νομίζει ὅτι ἂν ἀναβῇ. Ὁ δ' ἐγγίσθη τὰ κράσπεδα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔσπευδε, καὶ ἄναυδος σχεδὸν ἀσθμαίνων ἐκ τῆς ἀγωνίας ἐπιπτε βαρὺς βλέπων τὴν ἀπάτην του, — ἐνῶ ἔθνος ὁλόκληρον ἐπιθάναντον ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν ἐδαυκαλίζετο προσδοκῶν ἀντίληψιν ἐξ οὐρανοῦ, — ἐξερράγη τῷ 1645, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλύδωνος τούτου ὡς ἡφαίστειον ἐπὶ νήσου ὁ εἰκοσιπενταετηρίδα ὅλην διαρκέσας αἱματηρὸς ἐκεῖνος πόλεμος τῶν Τούρκων ἐν Κρήτῃ, οὗ τινος τὸ ἀπείσιον τέλος ἐξῆσεν ἵνα ἴδῃ καὶ ὁ Φραγγίσκος Σκούφος, ποτήριον πικρίας πλήρες καταπιὼν καὶ ἐκπατρισθεὶς ἴσως εἰς Ἑνετίαν συνεπέα τῆς πολυδακρύτου ταύτης καταστροφῆς ὁμοῦ μετ' ἄλλων τέκνων τῆς καλλιτόκου ἐκείνης νήσου, τῆς πολυτλήμονος Κρήτης.

Διὰ ὠραίων ἰαμβῶν μεστῶν πάθους ὁ ὑφιπετής ποιητὴς Ἀθανάσιος Σκληρὸς, σύγχρονος τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου, ἔψαλε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αἱματηροῦ τούτου πολέμου τὰ δεινὰ τῆς πατρίδος του, οὕτως ἀρχόμενος τοῦ θρήνου αὐτοῦ.

Αἶ, αἶ, τάλαινα, θηλαμῶν πολυτλήμων,
Δύσχοιαν ὥπως πλήττομαι δέρκεσθαί σοι,
Καὶ σοῦ πυθέσθαι γλίσχομαι νεοχμῆν
Στυγνοῦ γόοιο, κάλγεος βαρυστόνου.
Τίνες στεναγμοί, ἦ ῥοαί τε δακρύων,
Κόμης τε τίλαις, βοστρύχων λελυμένων,
Παρηλῶν δ' ἄμυξις αἰακτῆς θείας,
Δι' αἱμάτων σταλαγμῶν ἄχρι τηβέννης,
Ἡ συσκιὰς σκῆπτρόν τε καὶ χρυσοῦν στέφος,
Ἄρασα ἰνίοιο δειματομένη;
Τί ταῦτ' ἀθρῶ σοι χαρίεσσά μοι πάτρη;
Μακαρόνησος, Ἀερία ἢ πάλαι,
Θεῶν τιθύνη καὶ τσοῶνδε ἡρώων,
Ἕλλησιν ἢ προστάτις ἐν πολιτείαις,
Θρίπτεϊρα Κουρήτων τε τεθρυλλημένων
Ἀρηίοις ἔργοισι πανταχοῦ γαίης,

Τίς ἤδε δυσμόρφωσις αἰδέσσοι κάλλους,
Τό τ' ἀγριαῖνον ὄμμα ἐκπαλινάσσοι;

Τάλαινα μήτερ, οὐνεκ' αἰφνης ξυμβάντων,
Οὐκ ἀλέγω δὴ ὅλας ἐκτροπῆς νήσου,
Ἦς σκέπτομαι μέντοιγε ἡθῶν ἀστείων,
Εἰς καρδάνων ἔκπτωσιν, οἷά θ' Ἑλλάδος.

Τί τ' ἀνὰ κόμας αἰπυδμήσεις δωμάτων,
Ἐρετμός νιῶ τε τῶν Ναζιραίων,
Μοναὶ θ' αἰ ὠράϊζον αὐτὰς λοχμάς τε;
Μῶν καὶ τὰδ' ἡρήμωτο δηϊωμένα;
Οἶμοι, τὰ πάντα φροῦδα, παντ' ἐπεπτώκει.
Βαθύσκοιο λειμῶνες ἀνθῶν αἰόλων,
Καλλὰς ὀπωρῶν ἐκφυουσῶν εὐόδμους,
Τεῖας ἐς ἀδρότητας, οὔτοί τε φροῦδοι;
Φεῦ, πάντα ἔσκηπται τε, ἥδ' ἐτεφρώθη! (1).

Λίμασσοῦσης ὄντως καρδίας θρήνος εἶνε ὁ θρήνος οὗτος. Διεσπαρμένα τῇδε κάκεισε μετὰ τοιαύτην καταστροφὴν ἔφευγον τὰ τέκνα τῆς Κρήτης. Πόσαι γυναῖκες καλαὶ καὶ ἄκακα ὀρφανὰ, πόσοι γέροντες ἀγαθοὶ μετὰ δακρύων ἀπεχαιρέτων τὰ πάτρια ἐδάφη, φεύγοντες μάχαιραν τυραννικὴν! Τοιαύτην εἰκόνα ζωηρὰν εἰσέτι διατηροῦμεν ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν, καὶ ἄς παύσωμεν.

Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς δὲν ἐξῆσε νὰ ἴδῃ τὴν πατρίδα του ὁλοτελῶς τουρκοκρατηθεῖσαν· ἀτυχέστερος τούτου, μολονότι διὰ ποιητὴν οἶος ὁ Σκληρὸς, βαθεῖα πάντοτε εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν εἶνε ἡ συναίσθησις τῆς ἀτυχίας, ὁ Μαρῖνος Τζάννης Μπουνιαλῆς, μετὰ μεγίστης δυνάμεως, οὐχ ἥττον δὲ καὶ μετὰ πάθους καὶ πατριωτισμοῦ ἔψαλε, διότι ἐξῆσε καὶ εἶδε κλαίουσιν τὴν πατρίδα του ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τῶν τέκνων τῆς, ἀπερχομένων μακρὰν τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των θλιβεροῦ θεάματος τῶν πληγῶν τῆς τάλαινης μητρός των. Ταῦτα ἀποτεινομένη πρὸς τὰ τέκνα τῆς λέγει ἡ Κρήτη διὰ στόματος τοῦ Μπουνιαλῆ:

— Ῥωμαῖοι ἀγαπημένοι μου κι' ἀνάπαυσι τοῦ νεῦ μου,
καύχησι τοῦ στομάτου μου κ' ἐλπίδα τοῦ κορμιού μου,
γλάντα θὲ νὰ μοῦ φύγετε, γλάντα θὲ μ' ἀρνηθῆτε,
μὰ τάσω σας μὲ δάκρυα θὲ νὰ μοῦ θυμηθῆτε·
ἄπονοι δίχως λύπησι, μὲ δίχως καλοσύνη,
ἄδικοι δίχως διάκρισι καὶ δίχως δικαιοσύνη,
κουφοὶ μὲ δίχως ἀκοή, λωλοὶ μὲ δίχως γνῶσι,
τυφλοὶ, καὶ δὲ στοχάζεσθε τί θέλει σᾶς πλακώσει;
γιατὶ κατέχω ὁ πόνος μου πῶς θὰ σᾶς ἐγυρεύη,
νὰ κατοικᾷ ἔς τοῦ λόγου σας καὶ νὰ σᾶς ἐπαιδεύη,

(1) Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα ἐκδιδόμενα ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα. Τόμος Β'. Ἀθανασίου Σκληροῦ Κρητικὸς πόλεμος. Ἀθήνησι 1867.

κι' ὀπίσω νὰ σᾶς ἀκλουθᾷ ὅλους νὰ σᾶς φωνάζη πῶς μ' ἀποχωριστήκετε ὅλους νὰ σᾶς ἐσφάζη (1).

Ἴσως μεταξὺ τῶν οὕτω καταλειπόντων τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ἦτο καὶ ὁ ἱερεὺς Φραγγίσκος Σκουῖφος, ὅστις δὲν ἐλησμόνει, ὅχι, τὴν πατρίδα οὐδὲ τὸ ἔθνος του, ἀλλὰ διὰ τῆς καλλιέργειας τῶν γραμμάτων, ἀποκατασταθεὶς ἐν Ἑνετία διδάσκαλος, ἤλπιζεν ἀφ' ἐνὸς παρηγορίαν διὰ τὰς λυπηρὰς αὐτοῦ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, διὰ τὰς ἀπελπιστικὰς του ἐπὶ τοῦ παρόντος σκέψεις καὶ διὰ τὴν σπαρακτικὴν του ἀνησυχίαν διὰ τὸ μέλλον· ἤλπιζε δ' ἀφ' ἑτέρου ὡς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Ῥητορικῆς του ἀναφέρει, νὰ συντείνῃ κάπως καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, δι' ὧν νὰ μορφώσῃ υἱοὺς ἀξίους νὰ οἰκειοποιηθῶσι μετὰ μεγαλειτέρου ἴσως θάρρους τοὺς ἱεροὺς πόθους αὐτοῦ.

ἌΘαλῆς ὁ φιλόσοφος, λέγει μετὰ καταφανοῦς χριστιανικῆς ἀνοχῆς καὶ πικροθυμίας μειδιώσης πως, καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς, ὅπου ἐθαύμασαν οἱ αἰῶνες διὰ τρεῖς εὐεργεσίας κῆχαρίστα συγκαῖς φοραῖς τοὺς μεγάλους Θεοὺς. Ἡ πρώτη, διότι τὸν ἐπλάσε λογικόφυχον ἄνθρωπον καὶ ὅχι κᾶμίαν πέτραν ἀναίσθητον, ἀνωφελὲς βάρος τῆς γῆς, καὶ ἄχθος ἀρούρης, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος. Ἡ δευτέρα, διατὶ τὸν ἔκαμεν ἄνδρα καὶ ὅχι γυναῖκα, ἐξεύροντας,

Ὡς οὐκ αἰνότερον καὶ κύντερον ἄλλο γυναικὸς,
Ὁδ. Α.

καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν: Πῦρ, Θάλασσα, Γυνὴ κακὰ Τρία. Καὶ ἡ τρίτη, διατὶ ἦτον Ἑλληνας, ἤγουν Ῥωμαῖος (2) εἰς τὸ γένος, ὄντας τότε κοινὴ γνώμη καὶ πολυθρύλλητος ὁ λόγος: Ὁ μὴ Ἑλληὴν βάρβαρος. Διὰ ταῖς ἰδίαις εὐεργεσίαις εὐχαριστῶ καὶ ἐγὼ τὸν πλάσαντά με Θεόν, σμίγοντας καὶ τὴν τετάρτην, ἤγουν διατὶ μοῦ ἔδωκεν ὀλίγην μάθησιν, νὰ ὠφελήσω τὸ γένος

(1) «Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς» Κ. Ν. Σάθα. σελ. 287 κ. ἐ.

(2) Ὁ Φραγγίσκος Σκουῖφος οὐδαμοῦ ἀποκαλεῖ τοὺς ὁμοεθνεῖς του Ῥωμιούς, Γραικοὺς, καὶ τὴν πατρίδα του Γραικίαν, καθὼς πάντες σχεδὸν οἱ σύγχρονοι καὶ καθὼς ἐσχάτως διίσχυρίζετο εἰσέτι ὁ Κοραΐς. Ὑπὸ δικαίου ὠθούμενος πατριωτικοῦ ἐγωῖσμοῦ ἀείποτε λέγει «Ἑ λ λ η ν α ς, Ἑ λ λ ᾱ δ α» ἐνταῦθα δὲ μόνον, ἐν τῷ προοιμίῳ, σαφηνίζει διὰ τοὺς πολλοὺς τὴν πλήρη μυστηρίου ταύτην λέξιν, ὑπομιμνήσκων εἰς τοὺς Ῥωμιούς τὸ ἀληθὲς αὐτῶν ὄνομα, ὅπερ ἔνεκα τῶν δυστυχιῶν ἐλησμόνησαν. Τοιαύτη ἦτο τότε ἡ ἐποχὴ ἰπὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων ἡγνόντων ὅτι Ἕλληνες ἐκαλοῦντο.

μου, πρότερα πλούσιον ἀπὸ κάθε ἀρετὴν καὶ τώρα διὰ τὴν σκληροκαρδίαν τῆς τύχης γυμνόν, καὶ ἐστερημένον».

Πλεῖστοι κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον Κρήτες δυσέλπιδες οἱ δυστυχεῖς μετέβαινον εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἐπιμελῶς καὶ μετ' ἐπιτυχίας σπουδάζοντες, διακρινόμενοι δὲ μετὰ ταῦτα ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ἀφθόνους δρέποντες τοὺς ἠθικοὺς καρποὺς τῶν κόπων αὐτῶν. Τὰ παθήματα ὠθουν αὐτοὺς εἰς ἀναζήτησιν τῆς παρηγορίας ταύτης τοῦλάχιστον· οὕτω δὲ ἐπὶ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα λογίων Ἑλλήνων, ἐξ ὅλων τῆς Ἑλλάδος τῶν μερῶν καὶ ἐκ τῶν Ἡγεμονειῶν καὶ ἐκ τῶν Νήσων καὶ ἐκ τῆς Ἡπειροθεσσαλίας, τῶν διαπρεφάντων κατὰ τὸν 12' αἰῶνα, τὸ ἐν τέταρτον περίπου, τεσσαράκοντα ἦσαν Κρήτες· καὶ τούτων πάντες σχεδὸν λειτουργοὶ τοῦ ὑψίστου· ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ καθηγητῶν χρηματισάντων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύου καὶ εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον οἱ ἡμίσεις, δέκα καὶ τρεῖς ἦσαν Κρήτες· οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν μνημονευομένων ὅτι ἐμαθήτευσαν εἰς τὸ ἐν Παταύῳ Γυμνάσιον, ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν συμποσούμενοι, ἦσαν υἱοὶ τῆς Κρήτης.

Εἰς τὴν Ῥητορικὴν τοῦ Φραγγίσκου Σκουῖφου φαίνονται καλῶς ἀποτετυπωμένα τοιαῦτα εὐγενῆ τῆς καρδίας του αἰσθήματα: πατριωτισμὸς, αὐταπάρνησις, πίστις. Ἡννόει φαίνεται καλῶς ὅτι ἡ στερεωτέρα βάσις καλῆς ἀγωγῆς καὶ πηγὴ ἀκένωτος καὶ δροσέεσσα, ἐξ ἧς πηγάζουσι τὸ πρὸς τὸν Δημιουργὸν σέβας, τὰ πρὸς τὴν πατρίδα χρέη, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, εἶνε αἱ σεπτὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχαί, καὶ δι' αὐτὸ πάντοτε ἐν τῇ Ῥητορικῇ του καθιστᾷ τὸν ἀναγνώστην εἰδήμονα τῶν Θείων γραφῶν καὶ θαυμαστὴν τῆς Εὐαγγελικῆς ἠθικότητος. Διὰ τοῦτο δὲ μετριοφρόνως δικαιολογούμενος προλαμβάνει τὸν ἀναγνώστην λέγων εἰς τὸ προοίμιον τῆς Ῥητορικῆς του ὅτι δὲν ἐξέλεξε μυθολογικὰ ἀντικείμενα νὰ πραγματευθῇ ὡς παραδείγματα τῶν κανόνων του καὶ ὅσα ἄλλα ἐμυθολόγησαν ἢ καὶ ὠνειρεύθησαν οἱ ποιηταί, διότι ἱερεὺς ὢν αὐτὸς ἐπροτίμησε νὰ ὑμνήσῃ τὰς ἀρετὰς τῶν Ἀγίων, τῶν Μαρτύρων τὰς βασάνους, τῆς Παναγίας τὰ δῶρα καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ Θεάνθρωπον.

Ἄ·Εγὼ, λέγει, ὡς ἂν ἱερεὺς, δὲν ἦτο τὸ πρέπον νὰ ὁμιλήσω παρὰ ἱερὰ πράγματα, καὶ ὡς ἂν ὅπου ἔχω σκοπὸν νὰ ὠφελήσω καθένα κατὰ

τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον, δὲν ἔπρεπε νὰ φέρω εἰς τὸ μέσον παρὰ ταῖς ἀρεταῖς τῶν Ἀγίων, τὰ παλαισμάτα τῶν Μαρτύρων καὶ τὴν ἐνάρετον ζωὴν τῶν παλαιῶν ἡρώων τῆς Ἐκκλησίας, διατὶ ἔττι καὶ ἐρμηνεύω τὴν τέχνην καὶ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν ξυπνῶ εἰς τὴν μίμησιν ταῖς καρδίαις.»

Μὴ δέ τις νομίσῃ ὅτι ὀλιγωρεῖ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Φραγγῆσκος Σκουφος νὰ ἀναφέρῃ καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰς ἀρετάς, καὶ τὸ ὕψος τῆς διανοίας, ἀνυμνῶν τὸ μεγαλεῖον τῆς πάλαι Ἑλλάδος, παροτρύνων τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς πρὸς μίμησιν τῶν προπατόρων καὶ ὑποθάλπων ἐν ταῖς καρδίαις τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δυνηθῇ καὶ πάλιν ἡ Ἑλλὰς νὰ τολμήσῃ τὴν ὑπερνεφῇ ἐκείνην πτῆσιν, δι' εὐρυτέρων ὁμῶς καὶ ἰσχυροτέρων πτερυγῶν, οἷας ἐδώρῃσατο αὐτῇ ὁ Χριστιανισμός. «Ἐν μόνον ἐκ τῶν παραδειγμάτων τοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν μὴ αὐμαρωθέντων ὑπὸ τῆς μελανότητος τοῦ ἱερατικοῦ ἐνδύματος πατριωτικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων, ὡς ἤθελέ τις δικαίως μέχρι τοῦδε νομίσει. Ἀναγινώσκω ὑμῖν πρὸς ἀκριβεστέραν τοῦ ἀνδρὸς ἀπεικόνισιν τὸν ἔπαινον τῆς Ἑλλάδος, «τῆς ὁποίας διὰ νὰ κηρύξῃ ταῖς δόξαις ἐκούρασε ταῖς ἐκατόν τῆς γλώσσαις ἡ φήμη, καὶ ὕστερον ἀπὸ τόσους αἰῶνας, ὡς καθὼς ἀκόμη δὲν εὗρηκε, ἔττι οὔτε ποτὲ θέλει εὔρει τῶν ἐπαίνων τὸ τέλος.»

«Τί γελᾷς, ὦ φθονερὲ τῆς Ἑλληνικῆς δόξης; ναί, καὶ εἶνε ἀλήθεια, πῶς καὶ ἡ Φήμη καὶ ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων κουράζονται, ἐκείνη νὰ διηγᾶται, τοῦτος νὰ θαυμάζῃ τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐνδοξα μεγαλεῖα. Εἰπέ, ἂν ὁ φθόνος δὲν σοῦ πνίγει μέσα εἰς τὸν λάρυγγα τὴν φωνὴν καὶ τὸν λόγον, πόθεν ἀνέτειλαν τόσοι ἥλιοι τῆς σοφίας, μὲ ταῖς ἀκτῖνες τῶν ὁποίων στολισμένοι οἱ ἄλλοι, φαίνονται ἀστέρες, ὅπου τάχα ἤθελαν ἦσται σκότος καὶ κάρβουνα; Δὲν ἀστράψαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τόσοι φιλόσοφοι, καὶ ἀναμέσα εἰς τοὺς ἄλλους οἱ Ἀριστοτέλεις καὶ Πλάτωνα, τῶν ὁποίων τὰ λόγια δέχεται καὶ προσκυνᾷ ὁ κόσμος τῶν ἐναρέτων ὡς τὰ ἐκ Τρίποδος, τότε διδάσκαλοι ὅταν μαθηταὶ τοιούτων ἡρώων; τοῦτοι λέγω καὶ ἄλλοι μύριοι δὲν εἶνε Ἕλληνες; Ποῖον γένος ὡσὰν τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπορεῖ νὰ δείξῃ εἰς τὴν ποιητικὴν τέχνην ἕνα Ὅμηρον, ὅπου τυφλὸς εἰς τὰ ὄμματα, ἦτον ἡ κόρη καὶ τὸ φῶς τῶν Μουσῶν; ἕνα Πίνδαρον, ὅπου χύνοντος ἀπὸ τὸ

στόμα ὅσους στίχους τόσα ῥόδα καὶ ἄνθη, τοῦ ἔτρεχαν εἰς τὴν γλῶσσαν ἢ μέλισσαις, διὰ νὰ πιπηλίσουν τὸ μέλι καὶ τὴν γλυκύτητα; ἕνα Ἀριστοφάνη, ἕνα Εὐριπίδην, ἕνα Ἡσίοδον καὶ τόσους ἄλλους ποιητάς, ὅπου διὰ νὰ τοὺς στεφανώσῃ ἐμάδισεν ὁ Ἀπόλλων ταῖς δάφναις ὁλαῖς τοῦ Ἑλικῶνος; ὁ Δημοσθένης, ὅπου εἰς τὴν εὐγλωττίαν εἶνε ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡ στολὴ τῶν ῥητόρων; ὁ Εὐκλείδης, ὅπου εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπλεξε τῆς ἰδίας του κεφαλῆς τόσους στεφάνους, ὅσους ἔκαμεν κύκλους, καὶ ὕψωσεν εἰς ἀθανασίαν τοῦ ὀνόματος τόσαις πυραμίδαις, ὅσα εὗρηκε τρίγωνα καὶ τετράγωνα σχήματα; ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Γαληνὸς Θεοὶ τῆς ἱατρικῆς τέχνης, ὅπου χωρὶς νὰ κλέψουν ὡς ὁ Προμηθεὺς τὴν φωτιὰν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν σφαῖραν, ἐμψύχωναν τοὺς νεκροὺς, καὶ μὲ ποτὰ θαυμαστότερα ἀπὸ τὸν κρατῆρα τῆς Ἑλένης τῶν ἐπότηζαν τὴν ζωὴν; ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπου διὰ τὴν στρατηγικὴν ἀνδρείαν ἐφάνη εἰς τοὺς πολέμους ἄλλος Ἄρης, καὶ σφίγγοντας ὄχι μάχαιραν, ἀμὴ ἀστροπελέκι, ἐπροσκυνᾶτο ἀπὸ τὸν κόσμον ὡς παιδί τοῦ μεγάλου Διός; καὶ τέλος ὁ Θουκυδίδης εἰς ταῖς ἱστορίαις, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλούταρχος, εἰς τὸν ὁποῖον βλέπομεν θησαυρισμένα τὰ πλούτη κάθε μαθήσεως καὶ σοφίας, (διὰ νὰ ἀφήσω τόσους ἄλλους εἰς κάθε ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν οὐχὶ ἀπλῶς ἐναρέτους ἄνδρας, ἀλλὰ Ἡρώας καὶ ἡμιθέους) τοῦτοι ὅλοι δὲν εἶνε τῆς σοφῆς Ἑλλάδος γόνος καὶ τέκνα; Ποῦ ἀνθῆσαν ἡ Ἀκαδημαῖαι τοῦ Θεοῦ Πλάτωνος; ποῦ οἱ περίπατοι τοῦ μεγάλου Ἀριστοτέλους; ποῦ οἱ Ἀρειοπάγοι τῶν σοφῶν Ἀθηναίων; ποῦ ἡ στοαὶς τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων; πόθεν οἱ Λυκοῦργοι, οἱ Σόλωνες, καὶ οἱ ἄλλοι νομοθέται τῆς οἰκουμένης; πόθεν οἱ νόμοι ὅπου ἕως τὴν σήμερον κυβερνεῖν τὸν κόσμον, ὡσὰν νὰ μὴ ἐφθάνεν ἄλλη σοφία διὰ νὰ τὸν κυβερνήσῃ, παρ' ἐκείνη τῶν Ἑλλήνων; Διατὶ λοιπὸν ἂν δὲν ἔχῃς ὄμματα νὰ ἰδῇς τὸσον φῶς, ἔχῃς γλῶσσαν νὰ γαυγίζῃς ὡς ἄλλος Κέρβερος; Ἀλλ' ἀκούω τί λέγεις ὕστερον ὅπου τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου ἐδίωξε τὰ σκότη τῆς Πλάνης, καὶ ἔλαμψε εἰς τὸν κόσμον ἡ Πίστις, ἐσβύσθη καὶ τῶν Ἑλλήνων ἡ δόξα. Σφαίνεις, πονηρὲ, διατὶ ποτὲ δὲν ἀστράψε περισσότερον, παρὰ ἀνάμεσα εἰς ταῖς ἀκτῖναις τῆς πίστεως μάρτυρας ὅλη ἡ Χριστιανικὴ πολιτεία τοῦτη ἃς εἶπῃ, πόσους διδασκάλους τῆς ἐδόκε ἡ Ἑλλάδα, ὅπου μὲ τοὺς ἰδρωτάς τοῦ προσώπου,

μέ εξορισμούς, μέ κινδύνους καί μέ χίλιαις ἄλλαις ταλαιπωρίαις ὑπερμάχησαν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν; Πόσους ποιμένας ὅπου μέ τὸ γάλα τῆς εὐσεβείας ἔθρεψαν λαούς, χώραις, Βασίλεια καί μέ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ἐδίωξαν μακρὰν τοὺς σατανικοὺς λύκους; πόσους ἐμπείρους ναύτας, ὅπου ἀνάμεσα εἰς ταῖς τρικυμίαις τῶν κίρσεων, εἰς τοὺς σκληροὺς ἀνέμους τῶν διωγμῶν, εἰς ταῖς ἀστραπαῖς τῶν ἠκονισμένων μαχαιρῶν, εἰς ταῖς βρονταῖς τῶν τυράννων, ὅπου ἐφοβέριζαν χίλιους θανάτους, ἐκυβέρνησαν τὸ σκαφίδιον τοῦ Πέτρου, διὰ νὰ μὴ μακρύνῃ ποτὲ ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Ἀληθείας; πόσους γεωργοὺς, ὅπου ἐεῖς ῥίζωνοντας ἀπὸ ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων ταῖς ἀκάνθαις τῆς πλάνης, ἐφύτευσαν τὸ δένδρον τῆς ζωῆς, ὅπου εἶνε ἡ ἀληθινὴ καὶ καθολικὴ πίστις; ἡ πορφύρα, ὅπου στολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, δὲν ἐβάφθη εἰς τὰ αἵματα τῶν γενναίων καὶ ἀθλοφόρων μαρτύρων, ὅπου ἐγέννησεν ἡ Ἑλλάδα; ὁ στέφανος ὅπου τῆς στεφανώνει τὴν κορυφὴν δὲν ἐπλέχθη μέ τοῦτα τὰ ῥόδα, καί μέ τοὺς κρίνους ὅπου ἐβλάστησαν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς κήπους; τὸ σκῆπτρον ὅπου ἔχει, ὅχι εἰς μίαν ἢ ἄλλην χώραν, ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην, δὲν τῆς τὸ ἀπέκτησαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλαιοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ τόσοι ἄλλοι πατέρες καὶ ὑπέρμαχοι τῆς Ἀληθείας, ἀρπάζοντας ἀπὸ τὴν τυραννίδα τοῦ σατανικοῦ Κοσμοκράτορος τὰ Βασίλεια, καὶ ὑποτάζοντας τοῦτα εἰς τὸν γλυκὺν ζυγὸν τοῦ Σταυροῦ; τοῦτοι δὲν ἐκήρυξαν μέ τὴν γλῶσσαν, δὲν ἐβεβαίωσαν μέ τὸν κάλαμον, δὲν ἐλάμπρυναν μέ τὰ βιβλία, δὲν ἐμαρτύρησαν μέ τὰ θαύματα (ὅπου ἐθαύμασαν καὶ θαυμάζουν οἱ αἰῶνες) τὴν Πίστιν, τὰ δόγματα ὅπου ἐκείνη ὁμολογᾷ καὶ κηρύττει; Μίλησαι καὶ σὺ, ὦ Οὐρανὲ, εἰπέ καὶ ἐσὺ μέ ἀκτινοβόλον γλῶσσαν τῆς Χριστωνύμου Ἑλλάδος ταῖς δόξαις. Ποῦ εἶδες τὴν πρώτην φορὰν ἀνθρώπους νὰ περνοῦσι μέσα εἰς τὰς ἐρήμους ζωνὴν τῶν Ἀγγέλων, καὶ νὰ ἀντιλαλοῦσι τοὺς θεϊκοὺς σου ὕμνους ἐκεῖνα τὰ δάση, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἀκούοντο παρὰ ἡ ἄγρια φωναὶς τῶν θηρίων; ποῦ εἶδες τὰ ὄρη πετρῶδη καὶ ἀκαρπα νὰ βλαστάνουσιν ἄνθη τῶν ἀρετῶν καὶ κάθε πλέα θαυμαστῆς ἀγιότητος; ποῦ εἶδες τόσοις παραδείσους, ὅσα κοινόδια, καὶ τόσοις νέους Ἀδάμ χωρὶς ἁμαρτίαν καὶ πταῖσμα, ὅσους μονάζοντας; πόθεν ἐξεῖς ῥίζωσες τόσοις κρίνους ἵνα στολίσῃς τοὺς ἰδικοὺς σου κήπους;

πόθεν ἐτρέψῃς τόσοις ῥόδα, διὰ νὰ μυρίσῃ μετ' ἐκεῖνα ὁ παράδεισος; πόθεν ἐμάζωξες τόσοις φοίνικας, τόσοις δάφναις, διὰ νὰ ῥαντίσῃς μέ τούταις καὶ νὰ στεφανώσῃς μετ' ἐκείνους τοῦ μεγάλου Βασιλέως τὸν θρόνον; ποῖος παρὰ ἡ Ἑλλάδα σοῦ ἐχάρισε τὰ πλέα ὑπέρφωτα ἀστρα, ὅπου νὰ σοῦ ἀστράπτωσιν εἰς τὸ στέρωμα; ποῖοι παρὰ οἱ Ἕλληνες ἐστάθην ἐκεῖνοι, ὅπου σοῦ ἐλεύκαναν τὸν εὐμορφον Γαλαξίαν μέ τὸ γάλα τῆς παρθενίας, ὅπου σοῦ ἐζωγράφησαν τὴν θαυμαστὴν Ἱρὶν μέ τὸ αἶμα ὅπου ἔχυσαν διὰ τὴν πίστιν, καί μέ ταῖς ἀρεταῖς, ὡς μέ τίμiais πέτραις, σοῦ ἐκτίσαν τὴν μακαρίαν καὶ ἀστραπηφόρον σου Πόλιν; καὶ εἰς βραχυλογίαν, ἂν ὁ Ἑωσφόρος σὲ ἐγδυσε ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους, τὸ Ἑλληνικὸν Γένος τόσοις καὶ τόσοις Ἀγίοις σοῦ ἔδωκε, ὅπου δὲν φαίνεσαι πλέον Οὐρανός, ἀλλ' ὡς μία Ἑλλάδα.

Ἐκ τούτου πᾶς τις δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου, ὅστις καὶ τοι μέχρι λατρείας θαυμάζων τὴν ἀρχαιότητα, ὅμως δὲν τυφλοῦται ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐνθους ὅλος νὰ προσκολληθῇ εἰς τὰ μάρμαρα ταύτης, ὡς λειχὴν. Παραδέχεται μὲν ὅτι σὸ Φειδίας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐμψύχωσαν τὰ ἄψυχα καὶ ἀναίσθητα μάρμαρα, καὶ μόνον δὲν τῶν ἐχάρισαν τὴν φωνήν, διὰ νὰ μὴν ἀπομένουν ἄφωνοι ἀπὸ τὸ θαῦμα ἐκεῖνοι ὅπου τὰ ἐβλεπαν, ἀλλὰ δὲν παραβλέπει πᾶν ἄλλο ἐπὶ τῆς γῆς μεγαλεῖον καὶ πᾶσαν ἄλλην ὀνειροπόλησιν βίου. Ἐν γένει, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Ῥητορικῆς του ἐξάγεται, ὁ Φραγγίσκος Σκούφος, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἀληθὴς λειτουργὸς τοῦ ὑψίστου, εἰλικρινὴς καὶ τοι πολλὰ παθὼν, διάπυρος πατριώτης καὶ τοι οὐδένα πόθον του βλέπων πραγματοποιούμενον, ἐν ἐνὶ χριστιανὸς Ἕλληνας, ἐξαιτεῖται σέβας πρὸς τὴν Θρησκείαν, ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Πλαγίως πως μέμφεται τῆς τόλμης τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, οἵτινες καταστρέφοντες τὰς ἐνδομύχους πεποιθήσεις ἡμῶν, καταστρέφοντες τὴν θρησκείαν, οὐδόλως ἀφ' ἐτέρου φροντίζουσι περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ πληροῦντος τὴν καρδίαν ἡμῶν ἱεροῦ τούτου αἰσθήματος, ἀλλ' ἀφίνουσιν ἀπλήρωτον τὴν ἄψυχον, ἢ ἡ θρησκεία ἐξερχομένη κατέλιπεν; ἀφαιροῦσι τὴν τελευταίαν ἐλπίδα τοῦ δυστυχοῦς, τὴν ἀνακούφισιν τοῦ βάρους τῆς ζωῆς, τὴν ἀγρυπνοῦσαν μητέρα δι' ὅλης τῆς νυκτὸς παρὰ τὸ διάδροχον ὑπὸ τῶν

δακρύων προσκέφαλον ἡμῶν, τὴν ὑστάτην παρηγορίαν τὴν κλείουσαν μελιχίως καὶ ἀπαλῶς τὰ βλέφαρα ἡμῶν ὅταν διπλούμεθα εἰς τὸν θάνατον· ἀφαιροῦσι πάντα ταῦτα, τί δὲ δωροῦσιν εἰς ἀντάλλαγμα;

Ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ἑλλάδι τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐλύτρωσε τῆς πέδης τοῦ πεπωμένου ἀποδίδων αὐτῷ πλήρη τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, τὰ δὲ πάθη αὐτοῦ καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον παρήλλαξε, τὴν κυριαρχίαν τέλος τῆς ψυχῆς ἐδιπλασίασεν οὕτως εἰπεῖν, παρεισάγων τὴν γυναῖκα εἰς τὸν ἠθικὸν βίον καὶ κόσμον ὅλον κενοφανῇ προσφέρων εἰς τὴν ποίησιν. Οὗτος τὸν ἔρωτα, μέθην τῶν αἰσθήσεων ὄντα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀνύψωσεν εἰς ὑψίστην βαθμίδα διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου τοῦ δίδοντος ἡμῖν τὰς φιλοστόργους ἐκείνας μητέρας, κατέστησε πάθος εὐχάριστον, μίγμα ἡδὺ φιλίας καὶ ἡδονῆς, ἄγνωστόν τι κράμα αἰσθητηρίων καὶ ψυχῆς, πηγὴν ὑπερτάτης εὐδαιμονίας, ἐλατήριο τῶν εὐγενεστέρων ἀρετῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀπέδωκε πλήρη καὶ τὸν ἄγνωστον πρότερον ἔρωτα τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐξαίροντα τὰς προνομιούχους ψυχὰς πρὸς θαυμασμόν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὃν προεμάντευσεν ὁ Πλάτων. Ἐγέννησε τέλος νέα πάθη εἰς τὰς καρδίας ἐν αἷς ἐνεφώλευσεν, εἰς δὲ τὰς καρδίας ἀφ' ὧν ἐξῆλθε κατέλιπεν ἀπροσδιόριστον μελαγχολίαν, κατατρώγουσαν τὰ σπλάγχνα καὶ παραμορφοῦσαν καὶ ἀγνώριστον καθιστῶσαν τὸν Ἕλληνα, οὗτινος δυσχερῶς πλέον διακρίνει τις ὑπὸ τὴν πένθιμον μορφήν, τὴν ἄλλοτε ἀνθηρὰν καὶ εὐφυᾶ προνομιοῦχον κεφαλὴν. Διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Ἕλλην εἶδε πραγματοποιούμενους πάντας τοὺς πόθους αὐτοῦ, δι' ὧν μόνον τὸ ὥραϊον εἶχε συλλάβει, εὔρε διδασκαλίαν δίδουσιν αὐτῷ πτερὰ, εὔρεν ὁ Προμηθεὺς τὸν δεσμεύσαντα αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς πόθον τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Ἀλλ' ἦτο ἀρχὰ, διότι ἔφερεν εἰσέτι τὰς πληγὰς τῆς ἐκ τοῦ μεγίστου ὕψους πτώσεώς του, καὶ δι' αὐτὸ ἐπὶ αἰῶνα εἰμεινε σιωπηλὸς, βυθισμένος εἰς λήθαργον.

Ἀλλὰ χριστιανὸς πρέπει νὰ ᾔηκε ὁ Ἕλλην διότι ἐκρίζων τὴν πίστιν ταύτην ἀπὸ τῆς καρδίας του, αἰσθάνεται μέγα κενόν· γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ἀπαξ ἐν Χριστῷ δὲν δύναται πλέον ἀποσπώμενος τούτου νὰ ἀρκεσθῇ εἰς περιορισμένους γήινους πόθους· ἀνησυχία τις ἀπροσδιόριστος τὸν βασανίζει, τὸν σπαράττει.

Ὁ Ἕλλην εὔρε τὸ ἰδανικόν του, ὅπερ τοσοῦτον ἐπεζήτηε πλάττων Ὀλύμπους ὡς βαθμίδας· δι' αὐτὸ δὲν παράγει πλέον ἢ γλυφίς Ἀθηνᾶς καὶ Δίας, οὐδ' ἄλλα ἔργα καλλιτεχνίας θαυμαστά, διότι ὁ ἀρχαῖος καλλιτέχνης τότε ἔφθανεν εὐχερέστερον τὸ ἰδανικὸν μόνου τοῦ ὥραϊου· ὁ Ὀλύμπος ἦτο πλησιέστερος εἰς τὴν γῆν· ἀλλ' ὁ χριστιανὸς ποιητὴς ἀναζητεῖ τὸ ἰδανικόν του ἀπομακρυνθέν εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ Οὐρανοῦ. Ἐντεῦθεν, μᾶλλον ὅμως ἐκ τῆς προώρου κατασθέσεως παντὸς θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, γεννᾶται ἡ ἔμπνευσις τῆς νεωτέρας ἡμῶν μελαγχολικῆς ποιήσεως, βαρείας, ἀθύμου.

Ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς εἶναι πάντῃ διάφορος τοῦ ἀρχαίου, διατηρήσας ἐξ ἐκείνου τὴν μεγαλοφυΐαν μόνην, τὸν πρὸς τὸ ὑψηλὸν πόθον, ὅστις φθάνει ἤδη ἀνιπτάμενος μέχρι τῆς πηγῆς αὐτῆς τοῦ αἰδίου φωτός· καὶ ἤδη τοιοῦτος Ἑλληνισμὸς δὲν δύναται πλέον ν' ἀπωλεσθῇ, ὡς ἡ λέμβος ἡ φέρουσα τὸν Ἅγιον Νικόλαον εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ λυτρωθεῖσα ἀπὸ τρομερᾶς θυέλλης, διότι ἔφερεν ἐπιβάτην διατάσσοντα τοὺς ἀνέμους καὶ καταβάλλοντα τὰς τρικυμίας. Καὶ ἂν ποτε ἡ Θύελλα μυκᾶται ἀνωθεν ἡμῶν, ἂν κτυπᾷ τὰ πλευρὰ τῆς φερούσης τὴν τύχην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους Κιβωτοῦ, ἡμεῖς πεποιθήσιν ἔχοντες εἰς τὸ παρὸν καὶ πλήρεις ἐλπίδων διὰ τὸ μέλλον, ἅς ἀντλῶμεν δυνάμεις καὶ θάρρος ἐκ τῆς ἀκενώτου πηγῆς τῆς θρησκείας ἡμῶν. Οὕτω καὶ ὁ Πασχάλ λέγει· «Καλὸν εἶνε νὰ προσβάλλησαι ὑπὸ θυέλλης εὐρισκόμενος εἰς πλοῖον, ὅπερ γνωρίζεις ἀδύνατον νὰ βυθισθῇ».

Σύμφωνα πρὸς τοιαύτας γενικὰς θεωρίας, ἀλλ' οὐχὶ ἴσως καὶ τόσον ἀβασανίστους, διετύπωσε καθ' ὅσον φαίνεται, τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὰ αἰσθήματα ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος· ἂν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ θλιβερόν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔγραφε τὰς πυρώδεις σελίδας, ἅς ἀνωτέρω ἀνέγνω, θέλομεν ἐπὶ μᾶλλον πεισθῆναι ὅτι ἐντέχνως συνυφάνας ἀπετέλεσεν ἀρχὰς, δι' ὧν θαυμάζων καὶ σεβόμενος ἀφ' ἐνὸς τὴν ἀρχαιότητα ἤντλει ἐκ ταύτης παρηγορίαν διὰ τὴν ἐκπτώσιν τοῦ μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐλπίδα ἀναγεννήσεως διὰ τῆς θρησκείας· βλπτίζων δὲ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου ἐκαθάριζεν αὐτὴν ἀπὸ παντὸς ρύπου καὶ τὴν ἐπεδείκνυσεν εἰς τὸ ταλαίπωρον αὐτοῦ Γένος ὡς μητέρα, συνηγορῶν ὑπὲρ ταύτης, δεύου-

τέρας καὶ μᾶλλον αἰδήμονος ἴσως φαινομένης.

Ἄλλ' ἤδη ἐξετάσωμεν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ ὑπὸ μερικωτέραν ἑποψίν. — Βάσις ταύτης εἶναι αἱ Ἀριστοτελικαὶ καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ἀρχαὶ μετὰ νέων θεωριῶν. Διαιρῶν ὁ Σκοῦφος ταύτην εἰς πέντε βιβλία, ὧν ἑκαστον ὑποδιαιρεῖται εἰς δεκάδα ἢ εἰκοσάδα κεφαλαίων, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ πραγματεύεται περὶ τοῦ ἔργου, τοῦ τέλους καὶ τῆς ὕλης τῆς Ῥητορικῆς, περὶ τοῦ ὅρου, περὶ τῶν ῥητορικῶν τόπων κτλ. Ἐν τῷ δευτέρῳ πραγματεύεται περὶ τῆς διαθέσεως τῆς ὕλης πρὸς ἀγόρευσιν· ἐν τῷ τρίτῳ περὶ Ἑρμηνείας· ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ διαφορῶν σχημάτων λέξεως καὶ διανοίας, καὶ τέλος ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ μνήμης καὶ προφορᾶς, διαφορῶν κανόνων καὶ συμβουλᾶς δίδων πρὸς καλλιέργειαν τῶν δύο τούτων ἀπαραιτήτων εἰς ῥήτορα προσόντων. Μακρὰν πάσης ἐπιδείξεως, μηδαμῶς ἐπιζητῶν τὸν θαυμάσιον τῶν ἀναγνωστῶν ἐπὶ τῇ πολυμαθείᾳ του, μετ' ἀπαραμίλλου σχεδὸν εἰλικρινείας καὶ συντομίας, οὐχὶ ὁμῶς ξηρᾶς, οἷα συνήθως ἡ τῶν κανόνων, ἀλλ' αἰείποτε ἀνθηρᾶς καὶ μετὰ ὡραίων εἰκόνων, κοσμεῖ τῆς ῥητορικῆς του πάντας τοὺς κανόνους· εἶναι οὗτοι μετὰ τασαύτης χάριτος γεγραμμένοι, καὶ τόσα φέρουσι κοσμήματα λόγου, ὥστε εὐχάριστοι καθίστανται ἀρέσκοντες καὶ οὐχὶ ἐπιβυλλόμενοι, ὡς κανόνες ἀπαρτίαστοι· πᾶς τις ἀναγινώσκων αὐτοὺς οἰκτιρωθῶς τοὺς παραδέχεται, διότι ἡ ἀξία των, μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀναγκαίου αὐτῶν, κατὰδὴλος γίνεται καὶ εἰς τὸν μὴ ἔχοντα καὶ ἰδέαν τῆς χρησιμότητός των· καὶ τοῦτο εἶνε μέγα προτέρημα, διότι συνήθως οἱ πλείστοι τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις κανόνων συμβαίνει νὰ ᾧσιν ἄνευ σημασίας κατὰ τὸ φαινόμενον, διὰ τοὺς κατὰ πρῶτον ἐκμανθάνοντας αὐτούς. Ὁμιλῶν ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος περὶ τῶν λεγομένων κοινῶν καὶ ῥητορικῶν τόπων, ἰδοὺ μεθ' ὁποίας χαριτολογίας ἐκφράζεται, ἐνῶ διαγράφει κανόνους.

«Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ἐπιχειρημάτων, καὶ ἀποδείξεων ἰδρῶναι κάθε ὀξύτατος νοῦς, διὰ νὰ ᾔηνε τούτη, ὡς εἵπομεν, τὸ πλεονάζον μέρος, ἡ Ῥητορικὴ τέχνη, ὡς λαμπροπυρσόμορφος στύλος, καὶ ἀκτινοβόλος λαμπάς, μᾶς ὁδηγᾷ ἀνάμεσα εἰς τόσα σκόπη καὶ δυσκολίας, διὰ νὰ εὕρωμεν τοὺς τόπους, ὅθεν λαμβάνονται τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα· ἡγουν τόσον ἐκτετατὴν, ὅπου ἐσωτερικὰ καὶ ἔντεχνα ἀπὸ

τοὺς Ῥήτορας, λέγονται, ὅσαν ἐκεῖνα, ὅπου ἐξωτερικὰ καὶ ἄτεχνα ὀνομάζονται.

«Καὶ πρῶτον μὲν λέγονται Ἐσωτερικὰ, καὶ ἔντεχνα, ὅσα εὕρισκε ἡ τέχνη τοῦ Ῥήτορος, καὶ ὅσα λαμβάνονται μέσα ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ φύσιν λόγου χάριν, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατος, διὰτὶ εἶνε αὐτὸν πρᾶγμα καὶ ἄφθαρτον. Τοῦτο τὸ ἐπιχείρημα εἶνε βέβαιον ἐσωτερικόν, ἐπειδὴ λαμβάνεται ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν τῆς ψυχῆς, τῆς ὁποίας εἶνε οὐσιώδεις ἰδίωμα νὰ μὴν ἔχη καὶ νὰ μὴν κρέμαται ἀπὸ τὴν ὕλην, ὅθεν ἔρχεται ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος. Ἐξωτερικὰ πάλιν καὶ ἄτεχνα ὀνομάζονται, ὅσα χωρὶς καμίας τέχνης τοῦ ῥήτορος ἐξώθεν ζητοῦνται, καὶ ὅχι ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος· ὡσάν, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀθάνατος, διότι ἔττι ὁ θεὸς Πλάτων ἐφιλοσόφησεν, ἔττι ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος ἐδογματίσεν, τὸ ὅποιον ἐπιχείρημα εἶνε ἐξωτερικόν ἐπειδὴ καὶ λαμβάνεται ὅχι ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐξώθεν μαρτυρίαν τῶν ἀνωθεν Φιλοσόφων οὔτε ἄλλη αἰτία φέρεται εἰς τὸ μέσον παρὰ τὸ Αὐτὸς ἔφα».

Ἄν νομίζετε ὅτι ἀκούετε πρᾶον καὶ μελιγχιον, ἀλλὰ σεβάσιμον καὶ πολὺν γέροντα διδάσκαλον, μετὰ φωνῆς ἡρέμου καὶ με λεπτὸν ψυχικῆς γαλήνης μειδίσμα εἰς τὰ χεῖλη, διδάσκοντα τὰ τέκνα του καὶ προσπαθοῦντα μᾶλλον νὰ πείσῃ οὕτως εἰπεῖν ταῦτα περὶ τῶν ὠφελειῶν ὧν πρόξενος γίνεται ἡ διδασκαλία του, τοῦτο κυρίως σκοπὸν προτιθέμενος καὶ εὐδαίμων λογίζομενος ἂν κατωρθώσῃ νὰ γίνῃ ἀρεστὸς εἰς τοὺς μαθητάς του, οὐς ἐκτιμᾷ ὅπως καὶ ἐκεῖνοι αὐτόν; Οὐδὲν πομπῶδες ἐπιβάλλει· δεικνύει ὅτι γνωρίζει, ἀμφιβάλλων ἂν τὸ παραδέχῃθε ἢ ὅχι, μέλλων ὁμῶς σφοδρῶς νὰ λυπηθῇ ἂν ἀπέτυχε, διότι διὰ τοῦ μέσου τούτου τῆς διδασκαλίας του εἰς μεγάλους, πολὺ μεγάλους καὶ εὐρεῖς σκοποὺς ἀποβλέπει· ἀποβλέπει εἰς τὴν διανοητικὴν διάπλασιν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν ἔθνους ὁλοκλήρου καὶ πρὸς τοῦτο ἀγωνίζεται τὸ κατὰ δύναμιν, βεβαίαν ἔχων ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας τῶν θεαρέστων σχεδίων του τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του. Ὅποιον ὄνειρον δημιουργίας!..

Τὰ δὲ ἐν τῷ τέλει πλείστων κανόνων του παραδείγματα ῥητορικῆς τέχνης, δεικνύουσι νοῦν εὐρύν, πολυμαθειαν, πειστικότητα, βαθείας γνώσεως φιλοσοφίας, ψυχολογίας καὶ θεολογίας, δύναμιν λόγου, καὶ πανταχοῦ ἐπαν-

θοῦσαν χάριτα καὶ θαυμασίαν τέχνην ἀφελούς, ρητορικῆς ἐκφράσεως, ζωηρότητα φαντασίας καὶ ἐτοιμότητα νοός εἰς τὸ συμπεριλαμβάνειν τὰς σχέσεις τῶν ἰδεῶν. Καὶ ὁμῶς μετριοφρονῶν ὁ Σκούφος θεωρεῖ τὸ παρεντιθέμενον παράδειγμα σύνηθες, ἀπλοῦν, συντεῖνον μόνον πρὸς κατάληψιν τοῦ κανόνος καὶ οὐχὶ ὡς προῖον καλὰμου ἐντεχνωτάτου προκαλοῦντος εἰς μίμησιν καὶ τοὺς ῥήτορας αὐτοὺς, ἀμίμητον πολλάκις. Οὕτω συχνὰ διακόπτων τὴν περαιτέρω ἐξακολουθήσιν τοῦ παραδείγματός του, διότι ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει τοῦτο, λέγει: καὶ τὰ λοιπὰ, (κτλ.): καὶ τὰ παρόμοια τούτοις δηλαδή, ὡς ἂν ᾔτο δυνατόν εὐκόλως τις νὰ φαντασθῇ ἐξακολουθήσιν τοιοῦτου ὕψους καὶ τοιαύτης καλλονῆς λόγου. Θεωρεῖ κοινότατα τὰ παραδείγματά του, ἐνῶ ἐν ἑκαστῷ ἐξ αὐτῶν εἶνε πολλάκις ἀμιμήτου τέχνης καὶ ἐμπνεύσεως ποῖημα. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν ἀναγινώσκω ἐν παραδείγματι ἐπαγαφοῦς, ὅπερ δίδει ἀποτεινόμενος οὕτως εἰς ψυχὴν βυθισμένην εἰς τὴν ἁμαρτίαν.

«Τρισαθλίᾳ ψυχῇ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πῶς εἶσαι ἔτζι γυμνή; πῶς εἶσαι ἔτζι χωρὶς ὄψιν καὶ κάλλος, καὶ ὁλότελα τεθλιμμένη; Κλαίεις τάχα διατὶ ἐγδύθης ἀπὸ τὴν πρώτην σου στολὴν; ἤξευρε πῶς σὲ ἐγδυσεν ἡ ἁμαρτία· ἀναστενάζεις διατὶ βλέπεις κλεισμένους τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἓνα Ἀγγελον, ὅπου μὲ φλογίνην ῥομφαίαν φυλάττει τὴν εἰσοδὸν; σοῦ τοὺς ἐκλείσεν ἡ ἁμαρτία· θλίβεσαι διατὶ σὲ ἀναμένουν τὰ καταχθόνια βάραθρα, καὶ τὰ πλέα σκοτεινὰ σπήλαια τοῦ Ἄδου; σοῦ τὰ ἐτοίμασεν ἡ ἁμαρτία· παραπονεῖσαι διατὶ ἔχασες τὸν ὑπέρτιμον θησαυρὸν τῆς θείας χάριτος, διατὶ ἐξωρίσθης μακρὰν ἀπὸ τὸν οὐρανόν, καὶ ἀπὸ τὴν συντροφίαν τῶν μακαρίων ἐκείνων πνευμάτων, καὶ ἔμεινες δούλη τῶν ἰδίων σου παθῶν, καὶ παίγνιον τῶν μισανθρώπων δαιμόνων; τῶν κακῶν τούτων ἡ αἰτία καὶ ἄλλων πολλῶν καὶ μυρίων εἶνε ἡ ἁμαρτία· ταύτη ἐστάθη ὁ κλέπτης, ὅπου σοῦ ἐκούρσευσεν ὅλα τὰ κάλλη· ὁ ἄνεμος, ὅπου σοῦ ἐσθύσε τὴν χαρὰν καὶ σὲ ἐθάψεν εἰς τὰ σκότῃ τῆς θλίψεως· ἡ μάχαιρα, ὅπου βαθειὰ σὲ ἐπλήγωσε καὶ σοῦ ἔδωκε τὸν θάνατον, ἀγκαλὰ καὶ νὰ ᾔσαι ἀθάνατος . . .

κ τ λ . ο

Ποῖος νῦν εὐκόλως δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν λυρισμὸν καὶ τὸ πάθος τοῦ τεμαχίου τούτου, εἰς δὲ ὁ συγγραφεὺς δίδει τὴν ἄδειαν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα, ὅσα δη-

λαδή δύναμεθα νὰ εὐρώμεν ἀλλαχοῦ ἢ νὰ πλάσωμεν ἐξ ἰδίων μας; Ἴδου πῶς ὁ ἴδιος συγγραφεὺς μετὰ πλείστερου ἀκόμη αἰσθήματος καὶ μετὰ μεγίστης συμπαθείας ἐξακολουθεῖ τὸ αὐτὸ θέμα εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον, περὶ συμπλοκῆς, παρηγορῶν τὴν ταλαίπωρον ψυχὴν πρὸς ἀνακούφισιν καὶ ταύτης καὶ ἡμῶν, αἰσθανομένων τὸ βάρος τῆς ἀμνηχανίας ὅπως φαντασθῶμεν συνέχειαν τοῦ λαμπροῦ τούτου λυρικοῦ τεμαχίου.

«Θέλεις, ὦ τεθλιμμένη ψυχῇ, τύσης σου δυστυχίας τὴν ἱατρείαν; ἐπιθυμᾷς τὸ ἀντιφάρμακον; ἡ ἱατρεία, τὸ ἀντιφάρμακον εἶναι τὰ δάκρυα· κλαῦσαι· θέλεις πάλιν τὴν στολὴν ὅπου ἔχασες τῆς θείας χάριτος, καὶ τῶν οὐρανίων ἀγγέλων τὴν συντροφίαν; κλαῦσαι. Θέλεις νὰ σοῦ ἀνοιχθῶσιν ἡ θύραις τοῦ οὐρανοῦ, ὅχι πλέον δούλη τῶν δαιμόνων ἀμὴ τοῦ Χριστοῦ νόμφη; κλαῦσαι. Θέλεις νὰ σβύσης τὴν ἄσβεστον ἐκείνην φλόγα τοῦ Ἄδου, ὅπου διὰ νὰ σὲ φλογίσῃ αἰωνίως σοῦ ἀναψεν ἡ ἁμαρτία, καὶ ἂν ᾔσαι ὡς ἄλλος Λιθίοπας νὰ λευκανθῇς ὑπὲρ χιόνα καὶ νὰ φανῇς ἄσπερ ὡς ἡ περιστέρα; κλαῦσαι. Θέλεις, εἰς ὅλον τὸ ὕστερον, νὰ συγχίσης τὸν Ἄδην, νὰ πνίξῃς τὸν σατανικὸν ὄφιν, νὰ εὐφράνῃς τὸν οὐρανόν, νὰ κληρονομήσῃς τὸν παράδεισον; χῦσαι ἓνα καὶ μόνον δάκρυον, καὶ ἂδεν ἐμπορῇς μὲ τὰ ὄμματα, κἂν μὲ τὴν ἐπιθυμίαν κλαῦσαι.»

Καὶ πόσα ἔτι δείγματα δύναμεθα νὰ δώσωμεν τοῦ χειμάρρου τοῦ λόγου τοῦ Σκούφου, τοῦ εὐφραντάστου αὐτοῦ καὶ τοῦ μετὰ δυνάμεως πάθους! Ἡ κατακουρσευμένη χώρα ἀπὸ τοὺς εἰσβαλόντας ἐχθροὺς εἶνε θαυμασίᾳ περιγραφῇ ἐπιδρομῆς βαρβάρων νικητῶν εἰς πόλιν, ἣν ἐκ βάρθρων κατεδαφίζουν διασπείροντες πανταχοῦ τὸν τρόμον καὶ τὸν ὀλεθρον. Τὰ ἑπτὰ διάφορά του ἐγκώμια εἰς τὴν Μητροπάρθενον Μαρίαν καὶ οἱ ἑπαινοὶ του εἰς διαφόρους ἁγίους εἶνε τόσαι θρησκευτικαὶ ἁρμονίαι λίθανον καὶ θυμίαμα ἀποπνέουσιν καὶ δυνάμει πρὸς τοὺς ἀρίστους τῶν ὕμνων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν νὰ παραβληθῶσιν. Ἀκατάλληλον ὅλως θὰ ᾔην νὰ ἀναγνώσω νῦν ἐνταῦθα τὰ ἄριστα τῶν παραδειγμάτων τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου· προτιμώτερον ἴσως θὰ ᾔτο ἀντὶ παντός ἄλλου λόγου, τὸ βιβλίον αὐτὸ ν' ἀναγνώσω ὁλόκληρον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ἅς ἀρκεσθῶ μόνον ἐν εἰσέτιτεμάχιον ν' ἀναφέρω πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ποικιλίας τῶν θεμάτων, ἅτινα ἡ δύναμις ὁ

Σκούφος νὰ πραγματευθῇ μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἐπιτυχίας.

α' Ἐτῆ ἐμίλησεν ὁ Ἑωσφόρος πνέοντας καπνοὺς καὶ φλόγαις ἀπὸ τὸ στόμα, καὶ εὐθὺς μαυρίζεται ὁ αἶρας μὲ τὰ σκότῃ ὅλα τοῦ Ἄδου, τὰ ὅποια ἀρπάζοντας τὸ φῶς καὶ τὸν ἥλιον, σκεπάζουν τὴν λαμπροφόρον ἡμέραν μὲ ἓνα ὅλο μεσάνυχτον· συμμαζόνονται μαῦρα καὶ πυκνοσύνθετα νέφη, τῶν ὁποίων τὰ σπλάγχνα ξεσχίζοντας ἡ ἀστραπαῖς καὶ τὰ ἀστροπελέκια, τυφλώνουν τὰ ὄμματα τοῦ καθενὸς μὲ τὴν λάμψιν, καὶ μὲ τὸν κτύπον φοβερίζουν κάθε ἀνδρειωμένην καρδίαν, ὡσὰν ὁποῦ τοῦτα μαγευμέναις σαῖταις τοῦ θανάτου πληγώνοντας ἀλάσσουν εἰς στάκτην ὅλον τὸν ἄνθρωπον· πίπτουσι βροχαῖς, ἀρκεταῖς νὰ πνίξουν ἓνα κόσμον, ὅχι νὰ βυθίσουν ἓνα καράδιον, ἡ ὁποῖαις ἀνάμεσα εἰς τόσῃ βροντῇ, καὶ εἰς τόσῃ λάμψιν παγώνοντας ἀπὸ τὸν φόβον, ἐφθانون χαμαὶ χιόνι ἢ καὶ χάλαζα· φυσοῦσι ἀπὸ κάθε τόπον ἄγριοι ἄνεμοι, ὅλοι συναλλήλως ἐχθροὶ καὶ ἐναντίοι, καὶ εἰς τοῦτο μόνον φίλοι καὶ ἐνωμένοι νὰ καταποντίσουν καὶ νὰ ῥίξουν εἰς τὰ βάθη τὸ ξύλον· φουσκώνει τέλος καὶ ἡ θάλασσα καὶ φουσκωμένη θυμώνεται, ἀφρίζει ἀπὸ τὸν θυμὸν καὶ ἀφρίζοντας ὑψώνει γιγάντια κύματα· μὲ τοῦτα ὡς μὲ πολεμικαῖς μηχαναῖς πολεμᾷ τὸ πλεούμενον, τὸ κτυπᾷ, τὸ δέρνει, τὸ ὑψώνει εἰς τοὺς ἀστέρας, τὸ κατεβάζει εἰς τὸν ἄδην, τὸ στρυφογυρίζει, χάσκοντας πάντα καὶ ἀνοίγοντας χίλια βάραιθρα διὰ νὰ τὸ ῥουφίσῃ· ἤκουες τότε νὰ κατακτυποῦσι συναλλήλως τὰ κατάρτια· ἐβλεπες νὰ ξεσχίζωνται ἀπὸ τοὺς ἀνέμους τὰ ἄρμενα, καὶ βρεμμένα μὲ τοὺς ἀφροὺς τῆς ἀγριεμένης θαλάσσης νὰ κλαίουσι τὴν κοινὴν δυστυχίαν, κοιμέναις ταῖς γούμεναις χαῖμέναις ταῖς ἄγκυρες· τούτους νὰ πίνουσι, καὶ νὰ ξερνοῦσι τὰ κύματα, ἐκείνους χαμαὶ ἐρρίμένους, καὶ νὰ μεθυοῦσι ἀπὸ τὴν ζάλην· ἄλλους μὲ στεναγμοὺς καὶ μὲ δάκρυα νὰ παρακαλοῦσι βοήθειαν ἀπὸ τὸν Οὐρανὸν, διατὶ ὁ φόβος τῶν εἶχε δέσῃ τὴν γλῶσσαν, καὶ τῶν εἶχε ἀρπάσῃ ὁλότελα τὴν φωνήν, καὶ τοὺς ναύτας νὰ τρέμουν τόσον εἰς τὴν καρδίαν, ὅσον εἰς τοὺς πόδας καὶ νὰ φέρουν εἰς τὸ πρόσωπον ζωγραφισμένον τὸν θάνατον. Μόνος ὁ Νικόλαος διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο τόση ταραχὴ εἰς τὰ στοιχεῖα, ἀνάμεσα εἰς τόσους φόβους καὶ τρόμους ἔστεκε ἄτρομος καὶ χωρὶς φόβον, διατὶ ἄρματωμένος μὲ τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεὸν ἐγέλα τὴν δὲ

ναμὶν ὅλην τοῦ ἄδου· τὸν ὁποῖον διὰ νὰ συγχίσῃ καὶ περισσώτερον, ὁ ἅγιος σηκώνει ταπεινὸς τὰς χεῖρας καὶ κάνει ὀλίγην ἀμὴ ἐνθερμον προσευχὴν, καὶ μὲ τούτην, ὡς μὲ οὐράνιον μαγείαν (ὡ παράδοξον καὶ φρικτὸν θαῦμα), τοῦ ἀφανίζει τὰ σκότῃ, τοῦ σκορπίζει τὰ νέφη, τοῦ σδύνει ταῖς ἀστραπαῖς, καὶ μεταμορφώνει εἰς γαλήνην τὴν τρικυμίαν, εἰς ἡσυχίαν τὴν ταραχήν, εἰς γλυκεῖαν αὔραν τὸν σκληρὸν ἄνεμον, σιωποῦσι τὰ στοιχεῖα, παύουν τὰ κύματα, πνέουσι ζέφυροι, λάμπουσι εἰς τὸν οὐρανὸν αἱ ἀστέρες, σφουγγίζει καθένας τὰ δάκρυα, ξυπνᾷ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ζάλην, καὶ τὸ ἀπηλπισμένον καράδιον φθάνει σῶον καὶ ὑγιὲς εἰς τὸν λιμένα νικηφόρον δύο μεγάλων θηρίων τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἑωσφόρου. »

Ἡ περιγραφή αὕτη ἐνέχει τὴν ἀγρίαν καλλονὴν τῆς τρικυμίας, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἀτάραχος καὶ ἰσχυρὸς νοῦς ὑπὸ ψυχικῆς γαλήνης λικνιζόμενος, εἰς μικροῦ χρόνου διάστημα πλεῖστα ὅσα περιλαμβάνει καὶ ζωηρῶς ταῦτα διατυπώνει. Ἡ εὐγλωττία τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου εἶναι σοδará, φαίνεται δῶρον τῆς φύσεως τελειοποιηθὲν μὲν διὰ τῆς τέχνης, ἀλλὰ διατηροῦν τὴν ἰδιωτυπίαν ἐκείνης, ὥστε καὶ ἄκοντος ἀκόμη τοῦ ἀναγνώστου ἐπισύρει τὴν προσοχήν. Εὐφάνταστος ἀείποτε, μετὰ πολλῆς ζωηρότητος διαγράφει εἰκόνας ποιητικωτάτας, οἷας πολλάκις εἰς τοὺς ἐπικοὺς τῆς ἐσπερίας ποιητὰς ἀπαντῶμεν· τοιαύτη εἶνε ἡ ἀνωτέρω περιγραφή τῆς τρικυμίας. Ἡ δὲ γλῶσσά του ἀπλῆ οὖσα καὶ φυσικὴ, πεπλουτισμένη δὲ δι' ἁρμονίας τινὸς ποιητικῆς καὶ γλυκύτητος ἀνταποκρίνεται πρὸς τε τὸ ὕψος τῆς διανοίας του, πρὸς τὸ ὕψος τῶν πραγματευομένων θεμάτων καὶ τὸν τρόπον δι' οὗ πραγματεύεται ταῦτα. Ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τῆς νεκρωθείσης σχεδὸν Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀποσπᾷσας ὡς ἔμβρυον τὴν ἄμορφον τότε καὶ ἀτελῆ καὶ μιζοβάρβαρον καθομιλουμένην, ἣν ὁ λαὸς ὠμίλει καὶ τὸ ἔθνος ἠννόει, διέπλασε ταύτην καὶ τὴν ἀνύψωσε μέχρι τῆς τελειότητος, σχεδὸν ἥτις ἀπαιτεῖται δι' ἐθνικὴν γλῶσσαν.

Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ ἔξοχος ῥήτωρ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὁ ψυχωφελὴς κεφαλὴν ἱεροκήρυξ Ἡλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σκούφου, οὗτινος ὁ χαρακτήρ, ἡ ἔκφρασις, ἡ γλῶσσα, φαίνονται ἀποτετυπωμένα πανταχοῦ ἐν ταῖς τοσοῦτον ἐπαινεθείσαις καὶ θαυμασθείσαις διδα-

χαίς τοῦ Μηνιάτη. Ὁ αὐτὸς τρόπος τοῦ πραγματεύεσθαι, τὰ αὐτὰ ῥητορικά σχήματα, τὰ αὐτὰ ποιητικὰ κοσμήματα, τὸ αὐτὸ μεταφορικὸν καὶ ἀλληγορικὸν ὕφος, ὅπερ αἰετοῦ προτιμᾷ ὁ Σκούφος, ἡ αὐτὴ γλῶσσα κατὰ τι μᾶλλον καθαρεύουσα, ἀπαντῶνται εἰς τὰς Διδασκὰς τοῦ Μηνιάτου, ὅστις βεβαίως πολὺ ὠφελήθη ἐκ τῶν παραδειγμάτων τοῦ διδασκάλου του, ἐξ ὧν πολλάκις περικοπὰς ὁλοκλήρους ἀντιγράφει, ἐν ἀγνοίᾳ του ἴσως, διότι πιθανῶς τὰ ἀπεμνημόνευσεν ἕνεκα τῆς ἐπανελημμένης ἀναγνώσεως. Ὁ Φραγγίσκος Σκούφος θὰ ἦτο βεβαίως ῥήτωρ προσφιλέστερος τοῦ Μηνιάτου καὶ ἐπίσης εὐγλωττος, ἂν ἡ ἐποχὴ ἐδοῖτο αὐτὸν, ἢ ἂν ἐπεδίδετο εἰς τὸ ὠφελιμώτατον τότε διὰ τὸ ἔθνος κήρυγμα· ἴσως ἐστερεῖτο φυσικῶν δι' ἀπαγγελίαν προτερημάτων, ὅποια ὁ μαθητὴς του ἐκέκτητο, μολονότι τόσον καλῶς ἐν τέλει τῆς Ῥητορικῆς του διαγράφει κανόνας πρὸς καλλιέργειαν καὶ τελειοποίησιν τῶν προτερημάτων τούτων τῆς εὐγλωττίας, ὥστε φαίνεται ὅτι ἐξ ἰδίας γνώσεως καὶ ἐξετάσεως ὁμιλεῖ· ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἂς παραδεχθῶμεν χάριν τῶν τοσούτων προτερημάτων του τὸ μειονέκτημα τοῦτο, ἐπιβεβαιούμενον ἴσως καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας, ἣν ἔχομεν, ὅτι ὁ μαθητὴς του Μπαλαούρας Ἰωαννίτης ἀπήγγειλεν ἀντ' αὐτοῦ τὸν κατὰ τὸ 1670 ποιηθέντα πανηγυρικὸν λόγον του εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Προδρόμου Ἰωάννου. Ἀποφεύγοντες δὲ πάντα ἄλλον παραλληλισμὸν μεταξὺ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, δυνάμεθα μόνον νὰ εἰπώμεν ὅτι ὑπερτερεῖ οὗτος ἐκείνου ὡς πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων, ἅτινα μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἐπιτυχίας εἶδομεν ὅτι πραγματεύεται· ὁ δυνάμενος δὲ τοσοῦτον καταλλήλως πρὸς ἕνα ἕκαστον κανόνα νὰ ἐφαρμόζῃ ἀξιομίμητον παράδειγμα, ἀπόσπασμα δηλαδὴ ἀγορεύσεως, δύναται βεβαίως μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας καὶ ἐν ὁλόκληρον καὶ συμπαγὲς κήρυγμα, οἷα τὰ τοῦ Μηνιάτου, νὰ ἐφαρμόσῃ γενικῶς εἰς τὸ σύνολον τῶν ῥητορικῶν κανόνων.

Ἀλλὰ πῶς ἡ μὲν δόξα τοῦ Μηνιάτου διελαλήθη τοσοῦτον, καὶ τοσοῦτον οὗτος ἐθαυμάσθη, ἐνῶ ὁ Σκούφος σχεδὸν κατέπεσεν εἰς λήθη; πῶς οἱ μεταγενέστεροι κρίνοντες ἐπροτίμησαν τὸν μὲν παριδόντες τὸν δέ; Ταῦτα εἶναι ζητήματα γριφώδη σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ὁ κυριώτερος λόγος εἶνε ὅτι ὁ Σκούφος ἐστερεῖτο ἴσως, ὡς γέρων καὶ πολλὰ δεινὰ παθὼν καὶ βεβαρυμμένος καὶ ἀλγῶν, τῆς νεανικῆς

ἐκείνης ζωηρότητος, ἥτις ὤθησε τὸν Μηνιάτη νὰ χρησιμοποίησιν διὰ τῶν διδασκῶν του τὰ δῶρα δι' ὧν ἦτο πεπροικισμένος σκοπιμώτερον τοῦ Σκούφου, ἀρκεσθέντος διὰ τῶν αὐτῶν ἴσως δὲ καὶ μᾶλλον πλουσιπαρόχων δώρων εἰς μόνην τὴν συγγραφὴν Ῥητορικῆς, δυναμένης νὰ μορφώσῃ μαθητὰς ἀνταξίους τοῦ διδασκάλου τῶν καὶ ὄντας βεβαίως τὸ κάλλιστον τῶν ἔργων αὐτοῦ.

Ἐν ταῖς βιογραφίαις τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Κεφαλληνίας ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἱερέως Ἀνθίμου Μαζαράκη, βλέπομεν ἀκμάζοντα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸν Βικέντιον Δαμωδὸν, ἄνδρα κάτοχον πολυειδῶν γνώσεων καὶ τὴν παιδείαν του κοσμοῦντα δι' ἀκριβοῦς μελέτης τῆς Θεολογίας. Ὁ πολυμαθὴς βιογράφος τούτου ἀφοῦ πολλὰ ὀρθὰ προτάσσει περὶ τῆς ἐπικρατούσης τότε ἐν Εὐρώπῃ ἡμιμαθείας, καὶ φιλοσοφικῆς παραπλανήσεως, πρὸς δὲ καὶ περὶ τῆς ἀτελοῦς διδασκαλίας εἰς Λατινικὴν καὶ Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀποδίδει εἰς τὸν Βικέντιον πρῶτον τὴν δόξαν ὅτι εἰσῆξε, διὰ τῆς διδασκαλίας του ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ διὰ τῆς ἐκδοθείσης *Λογικῆς καὶ ῥητορικῆς τέχνης* του κατὰ τὸ 1759 ἐν Βενετίᾳ, πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν καὶ ὅτι πρῶτος οὗτος ἤρχισε νὰ παραδίδῃ τὴν Ῥητορικὴν τέχνην, τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ ἄλλα ὑψηλότερα μαθήματα μὲ εὐμέθοδον καὶ ἐπιστημονικὸν τρόπον. » Ἀποροῦμεν πῶς φαίνεται ὁ Κ. Μαζαράκης, ὡς μὴ ὤφειλε, παντελῶς ἀγνοῶν τὸν Φραγγίσκον Σκούφον. Ἡ ῥητορικὴ τοῦ Δαμωδοῦ, καθ' ὅσον ἀναλύει αὐτὴν ὁ Κ. Μαζαράκης, φαίνεται πεποιημένη καθαρῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ῥητορικῆς τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ πρωτοτύπων παραδειγμάτων λαμβάνει τὸ πλεῖστον παραδείγματα ἐκ τῶν Διδασκῶν τοῦ Μηνιάτου, ἃς πάντοτε ἀναφέρει ὡς δείγματα τελειότητος ῥητορικῆς. Διατὶ λοιπὸν οὐδ' ὁ Βικέντιος Δαμωδὸς οὐδ' ὁ βιογράφος αὐτοῦ ποιοῦνται μνείαν τοῦ Φραγγίσκου Σκούφου; Ἴσως διότι ὁ μὲν ἔβλεπέ πως σκιαζομένην οὕτω τὴν φιλοπατρίαν, ὁ δὲ τὴν φιλαυτίαν του.

Ὁ πολὺς Ἀνθίμος Μαζαράκης προσθέτει ὅτι ὁ Δαμωδὸς ἀναγνωρίσας τὸ μάταιον τῆς ἀγωνίας, ἣν κατέβαλλον οἱ πλεῖστοι τῆς ἐποχῆς του πεπαιδευμένοι νὰ ἀναστήσωσι τὴν παλαιὰν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν παρ' ἡμῖν ἡλλοιωμένα καὶ διά-

φορα τῶν ἀρχαίων, παρατηρῶν προσέτι ὅτι ὁ Μηνιάτης ἀπέδειξεν ὑπάρχουσαν εἰς τὸ ἔθνος γλῶσσαν πλήρη χαρίτων, ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν γλῶσσαν ταύτην, αὖς ἐραστής τῆς κοινῆς ὠφελείας μᾶλλον, παρά τῆς ματαιᾶς ἐπιδείξεως, λυπηθεὶς τοὺς τάλαιπῶρους νέους διδασκομένους δι' ἀγνώστων τὰ ἀγνωστα. Ἐπὶ τούτοις, ἀναφέρει ὁ Κ. Μαζαράκης τὸ ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς λογικῆς τοῦ Δαμῶδου χωρίον, ὅπου δικαιολογεῖται ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν χρῆσιν τῆς καθομιλουμένης, λέγων ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου ἀποβλέπει εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν παντὸς εἴδους ἀνθρώπων τοῦ Γένους του. Ἀλλὰ τὴν καλὴν ταύτην ιδέαν πρῶτος πάντων καὶ πρὸ τοῦ Δαμῶδου καὶ πρὸ τοῦ Μηνιάτου ἔσχεν ὡς εἶδομεν ὁ Σκοῦφος, ὅστις ἐμόρφωσε γλῶσσαν πολὺν διάφορον τῆς τῶν τότε συναξαρίων, γλῶσσαν ἱκανὴν διὰ χάριτος πολλῆς νὰ ἐκφράζῃ τὰ ὑψηλότερα τῶν νοημάτων. Τὴν δὲ δικαιολόγησιν τοῦ Δαμῶδου, ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς νεοελληνικῆς, χαριέστερον καὶ μετριοπαθέστερον διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λέξεων καὶ φράσεων ἐκφράζει καὶ ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Ῥητορικῆς του.

Ὡστε δικαίως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος ὑπῆρξεν ἀρχηγὸς σχολῆς, τῆς ὁποίας διάσημοι μαθηταὶ ἀνεδείχθησαν ὁ Μηνιάτης, ὁ Μαλάκης, ὁ Μπαλαούρας, ὁ Δαμῶδός, καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Μιχαὴλ Μοσχόπουλος ὁ διδάσκαλος τοῦ Μαυρομμάτη, ὁ εὐγλωττος Ἀγάπιος Λοβέρδος, ὁ τῆς Πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας ἱεροκέρυξ Μαυροειδὴς καὶ ἄλλοι.

Τοιοῦτος ὑπῆρξε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος ἐπιτυχῶς ἐφαρμόσας τὸ προδιαγεγραμμένον αὐτοῦ σχέδιον καὶ πολλοὺς καὶ καλοὺς δρέψας τοὺς καρποὺς τῶν ἀγώνων του. Τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ τὸν τόπον ἐνθα κεῖται ἡ κόνις αὐτοῦ ἀγνοοῦμεν, ἴσως διότι ζῇ εἰσέτι μετὰ τὸν ἡμῶν· ἀληθῶς εἰς τὸν πατριώτην καὶ εὐλαβῇ τοῦτον ἄνδρα ἐφαρμόζεται μᾶλλον τὸ περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν λεγόμενον, ὅτι ἀθάνατοι μένουσιν ἐν τοῖς θνητοῖς, ἐπιφαινόμενοι ἡμῖν ἐκ διαλειμμάτων, ὅσάκις ἡ παρουσία των δύναται νὰ καταστῇ χρήσιμος καὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰς αὐτὰς ὠφελείας, ὅς καὶ ζῶντες παρέχον. Ἰνα δὲ κάλλιον πεισθῶμεν ὅτι ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος ζῇ εἰσέτι ἐνταῦθα ἐν τῷ

μέσῳ ἡμῶν τὰς ἱεράς αὐτοῦ ἀρχὰς ἐνσπείρων καὶ ζωπυρῶν πᾶν ἡμῶν αἶσθημα, ἀναγινώσκω τὴν θερμὴν πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν αὐτοῦ ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως συμπάσης τῆς δούλης Ἑλλάδος; τὴν δέησιν ταύτην ὁ Μηνιάτης αὐτολεξεὶ σχεδὸν ἀντέγραψεν ἐν τῇ πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐπικλήσει αὐτοῦ, μὴ δυνηθεὶς θερμότεραν ἄλλην παράκλησιν οὐδὲ νὰ ἐκφωνήσῃ, οὐδὲ νὰ φαντασθῇ, ὁ εὐφάνταστος καὶ εὐγλωττος ἐκεῖνος καὶ θαυμάσιος ῥήτωρ καὶ ποιητής. Ἐν ψυχῇ συντετριμμένη ἀκούσατε.

αὐθάνει, Κριτὰ δικαιοτάτε, φθάνει ἕως πότε οἱ τρισάθλιοι Ἕλληνες ἔχουσι νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας, καὶ μὲ ὑπερήφανον πόδα νὰ τῶς πατῇ τὸν λαϊκὸν ὁ βάρβαρος Θράκης; ἕως πότε γένος τόσον ἐνδοξον καὶ εὐγενικὸν ἔχει νὰ προσκυνᾷ ἐπάνω εἰς βασιλικὸν θρόνον ἕνα ἄθεον τουλουπάνι, καὶ ἡ χώρας ἐκεῖναις, εἰς ταῖς ὁποίαις ἀνατέλλει ὁ ὁρατὸς τοῦτος ἥλιος καὶ εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀνέτειλας καὶ ἐσὺ ὁ ἀόρατος, ἀπὸ ἡμῶν φεγγάρι νὰ βασιλεύωνται; Ἄ! ἐνθυμίσου, σὲ παρκαλῶ, πῶς εἶσαι ὄχι μόνον Κριτὴς ἀμὴ καὶ πατὴρ καὶ πῶς παιδεύεις, ἀμὴ δὲν θανατόνει τὰ τέκνα σου· ὅθεν ἀνίσως καὶ ἡ ἀμαρτία τῶν Ἑλλήνων ἐπαραινέθησαν τὴν δικαίαν σου ὀργὴν, ἀνίσως καὶ εἰς τὴν κάμινον τῆς ἰδίου τῶν ἀνομίας σου ἐχάλκευσαν τὰ ἀστροπελέκας διὰ νὰ τοὺς ἀφανίσῃς ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς οἰκουμένης, ἐσὺ, ὅπου εἶσαι ὅλος εὐσπλαγχνίας συγχώρησαι, καὶ σβῦσε ἐκεῖνα εἰς τὸ πέλαγος, τῆς ἀπείρου σου ἐλεημοσύνης. Ἐνθυμήσου, Θεάνθρωπε Ἰησοῦ, πῶς τὸ Ἑλληνικὸν Γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε ταῖς ἀγκάλας διὰ νὰ δεχθῇ τὸ θεῖόν σου Εὐαγγέλιον· τὸ πρῶτον ὅπου ἔρριξε χαμαὶ τὰ εἰδῶλα καὶ κρεμᾶμενον εἰς ἕνα ξύλον σὲ ἐπροσκύνησεν ὡς Θεόν· τὸ πρῶτον ὅπου ἀντιστάθη τῶν Τυράννων, ὅπου μὲ τόσα, καὶ τόσα βάσανα ἐγύρευαν, νὰ ξερρίζωσιν ἀπὸ τὸν Κόσμον τὴν Πίστιν, καὶ ἀπὸ ταῖς καρδίαις τῶν Χριστιανῶν τὸ Θεῖόν σου ὄνομα· μὲ τοὺς ἰδρωτάς τῶν Ἑλλήνων ἤξανε, Χριστέ μου, εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην ἡ Ἐκκλησία σου· οἱ Ἕλληνες τὴν ἐπλούτισαν μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς σοφίας, τοῦτοι καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ μὲ τὸν κάλαμον, καὶ μὲ τὴν ἰδίαν ζωὴν τὴν ἐδιαφέντευσαν, τρέχοντες μὲ ἄπειρον μεγαλοψυχίαν καὶ εἰς ταῖς φυλακαῖς, καὶ εἰς ταῖς μαστιγαῖς, καὶ εἰς τοὺς τροχοὺς, καὶ εἰς ταῖς ἐξορίαις, καὶ εἰς ταῖς φλόγαις, καὶ

εἰς ταῖς πίσσαις, μόνον διὰ νὰ σβύσουν τὴν πλάνην, διὰ νὰ ξαπλώσουν τὴν Πίστιν, διὰ νὰ σὲ κηρύξουν Θεάνθρωπον, καὶ διὰ νὰ λάμπῃ ὅπου λάμπει ὁ ἥλιος, τοῦ Σταυροῦ ἡ δόξα καὶ τὸ μυστήριον· ὅθεν ὡς εὐσπλαγγνος καὶ μὲ τὴν Θεϊκὴν σου παντοδυναμίαν κάμε, νὰ φύγουν τὸν ζυγὸν τέτοιας βαρβαρικῆς τυραννίας· ὡς φιλόδωρος καὶ πλουσιοπάροχος ἀνταποδότης, ἀνοίγοντας τοὺς θησαυροὺς τῶν Θείων σου χαρίτων, ὕψωσαι πάλιν εἰς τὴν προτέραν δόξαν τὸ Γένος, καὶ ἀπὸ τὴν κοπρίαν εἰς τὴν ὁποίαν κάθεται, δὸς του τὸ σκῆπτρον καὶ τὸ Βασίλειον. Ναί, σὲ παρακαλῶ, μὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου ἔφερε τὴν χαρὰν εἰς τὸν κόσμον· μὰ τὴν Θεϊαν σου ἐκείνην ἐνσάρκωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὄντας Θεὸς ἐγένηκες Ἄνθρωπος, διὰ νὰ φανῇς μὲ τοὺς ἀνθρώπους φιλόανθρωπος· μὰ τὸ Βάπτισμα ἀποῦ μᾶς ἔπλυνεν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν· μὰ τὸν Σταυρὸν ὅπου μᾶς ἀνοίξε τὴν Παράδεισον· μὰ τὸν Θάνατον ὅπου μᾶς ἔδωκε τὴν ζωὴν· καὶ μὰ τὴν ἐνδοξὸν ἐκείνην ἔγερσιν, ὅπου μᾶς ἀνέβασε εἰς τὰ Οὐράνια. Καὶ ἀνίσως καὶ ἡ φωναῖς μου τούταις δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγγνος, ἅς σὲ παρακινήσουν τὰ δάκρυα, ὅπου μοῦ τρέχουν ἀπὸ τὰ ὄμματα, καὶ ἀδὲν φθάνουν καὶ τοῦτα, ἡ φωναῖς, ἡ παρακάλεσας τῶν Ἀγίων σου, ὅπου ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαυλίας Ἑλλάδος φωνιάζουσι. Φωνιάζει ἀπὸ τὴν Κρήτην ἓνας Ἀνδρέας, καὶ σὲ παρακαλεῖ νὰ ἐξολοθρεύσῃς τοὺς Ἀγαρηνοὺς λύκους ἀπ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐποίμανε τῆς Χριστωνύμου σου ποιμένης τὰ πρόβατα· φωνιάζει ἀπὸ τὴν Πόλιν ἓνας Χρυσόστομος, καὶ σὲ παρακαλεῖ, νὰ μὴ κυριεύεται ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ υἱοῦ ἐκείνη ἡ χώρα, ὅπου μίαν φοράν ἀφιερῶθη τῆς Μητρὸς καὶ Παρθένου· φωνιάζει ἡ Δικατερίνα, καὶ δείχνοντάς σου τὸν τροχὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐμαρτύρησε, σὲ παρακαλεῖ, ὁ τροχὸς πάλι νὰ γυρίσῃ τῆς Τύχης διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν· φωνιάζουσιν οἱ Ἰγνάτιοι ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, οἱ Πολύκαρποι ἀπὸ τὴν Σμύρνην, οἱ Διονύσιοι ἀπὸ ταῖς Ἀθήναις, οἱ Σπυρίδωνες ἀπὸ τὴν Κύπρον, καὶ δείχνοντάς σου τοὺς λέοντας ὅπου τοὺς ἐξέσχισαν, ταῖς φλόγαῖς ὅπου τοὺς ἔκαυσαν, τὰ σίδηρα ὅπου τοὺς ἐθήρισαν, ἐλπίζουσι ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγγνίαν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀπολύτρωσιν!»

Εἰς ποίου Ἑλλήνος δούλου εἰσέτι τοὺς πόθους δὲν ἀνταποκρίνεται ἡ δέησις αὕτη; ποῖος

Ἑλλήν, ἀνατείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐπὶ δούλης γῆς, δὲν προφέρει μὲ τρέμοντα χεῖλη, ἀνὰ πᾶσαν πρωΐαν τὴν προσευχὴν ταύτην; Ἀν ἐζῇ λοιπὸν μεταξύ τῶν Κρητῶν ἐσχάτως ὁ Κρῆς Φραγγίσκος Σκοῦφος, δεόμενος ὑπὲρ αὐτῶν καὶ προθύμους καθιστῶν αὐτοὺς διὰ τῆς ἐλπίδος νὰ πέσωσι θύματα;

Ναί· ἤλπιζεν ὁ Φραγγίσκος Σκοῦφος, ἤλπιζον πάντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι τῆς μελανῆς ἐκείνης ἐποχῆς, γενναίως ἀνθίσταντο εἰς πᾶσαν τῆς τύχης καταδρομὴν καὶ πᾶσαν ἀπογοήτευσιν, μολονότι ὁ Ἑλλήν φύσει καταβάλλεται μέχρι νεκρώσεως ὑπὸ τῆς πραγματικότητος, ἐνθουσιᾷ δὲ δι' εὐτυχίαν, πλᾶσμα τῆς φαντασίας του, ἢ λυσσωδῆς καθίσταται καὶ ἐμμανὲς σχεδὸν ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἀναξιοπαθείᾳ, ὡς ἤθελε νομίσαι, διὰ τῆς φαντασίας του καὶ ταύτην παράγων καὶ μεγεθύνων· ἀλλ' ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν Ἑλληνες μόνον· ἦσαν Ἑλληνες Χριστιανοί, μεγαλοφυεῖς δηλαδὴ εὐροῦσαι τὸν ζητούμενον Θεόν, εἰς οὗ τὴν θέαν ἐθαμβώθησαν κατ' ἀρχὰς καὶ εἶπον: «Ὅποιον σκότος! ποῦ ἡ πάλαι λαμπηδὼν τοῦ Ὀλύμπου;» καὶ τὸ ἐπιφάνημα τοῦτο ἀκούσαντες οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀνεκάγχασαν κραυγάζοντες: «Εὐτυφλώθησαν οἱ ὀξυδερκεῖς Ἕλληνες» ἐπεσεν ἡ Ἑλλάς! «Ἐπεσε, ναί· ἡ σπινθηρίζουσα ἐστία τῆς, ἡ τὴν οἰκουμένην θερμαίνουσα, ἐσβέσθη, ἀπέμεινε τέφρα. Ἡ Ἑλλάς, γραῖα νωδὴ, μάτην τὰς παλάμας τῆς ῥιγῶσας ἐκτείνει ἄνω τῆς τέφρας· μόλις που μικρὸς σπινθὴρ διασώζεται. Ἀλλ' ἰδέτε παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς παῖζον μικρὸν παιδίον, ζωηρόν, τὸ πῦρ ἔχον εἰς τὸ βλέμμα·—εἶναι τὸ ὀρφανὸν τοῦ ὑπὲρ αὐτῆς φονευθέντος υἱοῦ τῆς·—ιδέτε· ἤδη ἐφηβὸς ἔγινε τὸ παιδίον ἐκεῖνο, ἐξέρχεται πλήρες θάρρους, συνάξει ξύλα, τροφὴν τῆς πυρᾶς, τὰ φέρει, τὰ ῥίπτει εἰς τὴν ἐστίαν, τὸ πῦρ μεταδίδεται, φλόγες ἐρυθραῖ ἐκπέμπονται, θερμότης, ζωὴ. Ἡ Ἑλλάς ἐζωογονήθη, ἡ Ἑλλάς δὲν ἔχασε τοὺς υἱούς της.

Σέβας εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκεῖνους τῆς θλιβερωτέρας τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐποχῆς· σέβας εἰς τοὺς διασώσαντας ἐκ φοβεροῦ ναυαγίου τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐθνικότητα ἡμῶν ἀλώθητον, ἀγνὴν, ὡς εἰς τὴν πρώτην στιγμήν τῆς γεννήσεώς της.

Οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι ἐσέβοντο τὸν Προμηθεᾶ δεσμώτην, διότι ὑποκλέψας οὗτος μετέδωκεν αὐτοῖς τὸ πῦρ τοῦ Οὐρανοῦ· σεβασθῶμεν

ἡμεῖς τοὺς δεσμώτας ἐκείνους δούλους, διότι διέσωζον δι' ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους των τὸ οὐράνιον φῶς, τὸ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ πνεῦμα, τὸν Ἑλληνισμόν, τὴν θρησκείαν· καὶ πρὶν ἢ ἀπονείμωμεν τιμὰς εἰς τὴν κόνιν τῶν ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς μικρᾶς ταύτης Ἑλλάδος πεσόντων ἡρώων, καύσωμεν σμύρναν καὶ λίβανον εἰς μνήμην τῶν διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ αὐταπαρνήσεώς των, διὰ τῆς φιλοπατρίας καὶ τῶν μαρτυρίων των, ἀναθρεψάντων υἱοὺς δυναμένους νὰ ἔχωσι τὴν συναίσθησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν τελευταίαν ῥανίδα τοῦ αἵματός των ὑπὲρ ταύτης ἀνά τὴν μεγάλην Ἑλλάδα νὰ χύσωσι!

ΙΩ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ.

Ἡ ΠΡΩΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ.

Ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν τῶν δύο πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν δύναται νὰ μὴ ἀπορήσῃ διὰ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἑλλειψιν συγχρόνων μαρτυριῶν, καὶ διὰ τὸν ἐλάχιστον ἀριθμὸν τῶν πράγματι αὐθεντικῶν εἰδήσεων, αἵτινες μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν. Ἵνα τὸ τοιοῦτο ἐξηγηθῇ δύο τινὰ μόνον δύναται τις νὰ συμπεράνῃ. Ἡ ὅτι οἱ νεοφώτιστοι ὀλίγα ἔγραφον, διότι ἀμαθεῖς καὶ ἀγράμματοι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὄντες, συνέγραψαν περὶ τῶν γεγονότων, ὧν ἔτυχον αὐτόπται καὶ διότι ἐξόριστοι καὶ καταδιωκόμενοι, καὶ ἀσχολούμενοι μᾶλλον νὰ διαδώσωσι τὸ κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος, παρὰ νὰ καταγίνωσιν εἰς συγγραφὴν χρονικῶν, παρημέλησαν νὰ ἀφίσωσιν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς διήγησιν τῶν ἰδίων συμβάντων. Ἡ ὅτι, μοίρα κακῇ, τὰ πλεῖστα τῶν κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους συγγραφέντων βιβλίων δὲν ἠδυνάθησαν νὰ περισωθῶσι μέχρις ἡμῶν.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων, ἡ δευτέρα φαίνεται πιθανωτέρα, ἡ δὲ πρώτη ἐν μέρει μόνον ἀληθεύει: καθ' ὃ τι ἡ κυρίως ἱστορία ὀλίγον ἀπνησχόλει τοὺς πρώτους πιστοὺς, οἵτινες δὲν συνέγραφον βιβλία, καθ' ὃν τρόπον ὁ Εὐσέβιος καὶ οἱ συνεχίσαντες αὐτόν· ὁ κ. Michel Nicolas, εἰς σπουδαιοτάτην *Κριτικὴν μελέτην*

ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων (1) ἀπέδειξε κάλιστα ὅτι οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, ὡς ὁ Πολύκαρπος, Κλήμης, Ἰγνάτιος ἀνέμενον μόνον εἰς τὴν ἐκ στόματος παράδοσιν, καὶ πρὸς κύρωσιν τῶν λόγων του φέρεי χωρίον τι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ πρώτου, διασωθὲν παρ' Εὐσεβείῳ, (2) ὅπου ἀριδῆλως καταφαίνεται ἡ προσπάθεια αὐτῶν πρὸς διάδοσιν τῶν ἐκ τοῦ στόματος τῶν Ἀποστόλων λεχθέντων.

Ἀλλ' ἂν καὶ οἱ νεοφώτιστοι δὲν ἔγραφον καθαρῶς ἱστορίαν, συνέγραφον ὅμως πάντοτε. Αἱ διασωθεῖσαι ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων Πέτρου Παύλου, Ἰακώβου, καὶ Ἰωάννου, αἱ εἰς τὸν ἅγιον Κλήμεντα καὶ ἅγιον Ἰγνάτιον ἀποδιδόμεναι, ἀρχαῖαι ἐπίσης, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὑπῆρχε διηνεκὴς τις ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν ποιμένων τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων. Ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων βλέπομεν πόσῃ ἐπιθυμίᾳ εἶχον οἱ πιστοὶ νὰ μαθηθῶσι τὰ κατὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου εἰς διαφόρους χώρας· καὶ δὲν δύναται τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ ἀτελέστατον τοῦτο σύγγραμμα τῶν Πράξεων ἤρκει νὰ θεραπεύσῃ τὴν εὐσεβῆ περιέργειαν τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ἄλλως τε αἱ παραπομπαί, συνήθεις παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι, εἰς χριστιανικὰ συγγράμματα ἀπωλεσθέντα, αὐταὶ μόναι μαρτυροῦσι τὴν ἀπώλειαν ἢ τὴν λήθην πληθὺς βιβλίων, συνταχθέντων ὑπὸ τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ νέου θρησκευματος. Ἡ πενία τῶν νεοφωτίστων, ἡ μυστικότης τὴν ὁποίαν ἠναγκάζοντο νὰ τηρῶσι, ἐξηγοῦσιν διατὶ τοσοῦτον εὐκόλως ἠφανίσθησαν τὰ μνημεῖα ταῦτα. Διαδιδόμενα εἰς ὀλίγα μόνον ἀντίγραφα ἀναγινωσκόμενα ἐν κρυπτῷ, κατεστρέφοντο ἂν τυχὸν ἐπιπτον εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας· ἢ ἀντιζηλία τῶν ἐν τοῖς κόλποις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γεννηθέντων δογμάτων ἐπετάχυνε τὴν τοιαύτην καταστροφὴν, καὶ ἡ πληθὺς ἑτεροδόξων συγγραμμάτων, ἀφανισθέντων ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὅποταν οὗτοι ἐφάνησαν πολυαριθμότεροι καὶ ἀνεδείχθησαν νικηταὶ μᾶς κάμνει νὰ συμπεράνωμεν ὅποια τις ἦτον ἡ ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους τῶν αἵρετικῶν καταστροφὴ ὀρθοδόξων συγγραμμάτων. Πᾶν ὃ τι περιετώθη ὑμῖν περὶ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀτελές. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων ὀλίγα μαθηθάνωμεν περὶ διαφόρων ἀναφερομένων

(1) Ἐν *Revue Germanique*. 1 Sept. 1862. p. 12.

(2) Εὐσεβ. Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. Γ'. 39.